

НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ЦЕНТР
ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ,
ТЕХНІКИ ТА МАТЕРІАЛІВ

БЕЗПЕКА ТА НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ

ВИПУСК 3(9)2005

КИЇВ 2005

Шановний читачу!

Цей номер нашого журналу присвячений непересічній події для режиму нерозповсюдження ядерної зброї - VII оглядовій конференції Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Творці ДНЯЗ, який є основою режиму нерозповсюдження, передбачили необхідність реагувати на виклики і проблеми, що створюють загрозу розповсюдження, і з цією метою встановили п'ятирічний термін, по виконенні якого скликаються оглядові конференції. Головне завдання конференції – виконувати функції етапного контролю за дієвістю ДНЯЗ та контролю дотримання рішень, прийнятих попередніми оглядовими конференціями.

Минула конференція відбулась у 2000 році.

Нинішня, VII оглядова конференція зібралась у непростий для Договору час. Нові загрози режиму нерозповсюдження, які з'явилися після розпаду біполярного світу і наростали останніми роками, цілком реально загрожують подальшому існуванню і власне ДНЯЗ, і режиму у цілому. Слід чітко собі уявляти, що розповсюдження ядерної зброї хоча б в одному випадку здатне пробити щілину у греблі, яка стримує розповсюдження ядерної зброї по планеті, і створить загрозу швидкого розмивання усієї греблі. Наслідком стане менш стабільний і передбачуваний світ, у якому усі країни почуватимуться менш безпечно.

Особливої гостроти набули проблеми Північної Кореї та Ірану. Усі спроби досягти кардинальних домовленостей, які гарантували б нерозповсюдження ядерної зброї цими країнами і, водночас, забезпечували їх законні національні інтереси, успіху не мали.

На жаль, немає одностайності щодо вирішення цієї та інших гострих проблем у сфері нерозповсюдження навіть серед головних гравців.

Настійлива необхідність стати вище суперечок, кон'юктурних, егоїстичних інтересів окремих країн і шукати консенсусу у цьому життєво важливому питанні повинна об'єднати усі країни-члени ДНЯЗ з метою збереження і зміцнення режиму та гарантування безпеки і стабільності у світі.

Редколегія

ЗМІСТ

УКРАЇНА та ДНЯЗ

Промова голови делегації України, заступника Міністра закордонних справ України Ігоря Долгова на Конференції з розгляду дії Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (5 травня 2005 р., Нью-Йорк)

Стан режиму нерозповсюдження ядерної зброї напередодні VII Нью-Йоркської оглядової Конференції
Сергій ГАЛАКА

Оглядовий процес у рамках Договору про нерозповсюдження ядерної зброї: 1995-2000 роки, сучасні тенденції
Леся ГАК

Чи є раціональна альтернатива ратифікації Україною Додаткового протоколу?
Сергій КОНДРАТОВ

Зміцнення Глобального партнерства. Україна та Глобальне партнерство: можливості розвитку
Роман СЕЛІНГ, Мері Бет НІКІТІН

Спадщина від Союзу: Київ не збирається розставатися із запасами високозбагаченого урану?
Володимир ВАСИЛЕНКО

БАГАТОСТОРОННІ РЕЖИМИ ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ

Група ядерних постачальників

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ

Базові питання національної безпеки України
Олександр ДЕРГАЧОВ

СИЛОВА РЕФОРМА: КОЖНОМУ СВОЇ ОБОВ'ЯЗКИ
Дарія ФРІДМАН

КАЛЕЙДОСКОП

Російські науковці розробили заходи уникнення аварій на Північному Заході країни, де скопичилося багато радіоактивних відходів.

На російських АЕС відбувається надмірне накопичення відпрацьованого ядерного палива та зменшення кількості порушень у їх роботі

Литва може не закрити Ігналінську АЕС до 2010 року

**Промова глави офіційної делегації України,
заступника Міністра закордонних справ України Ігоря Долгова**

на Конференції з розгляду дії Договору про нерозповсюдження ядерної зброї
5 травня 2005р., Нью-Йорк

Пане Голово!

Хотів би почати з поздоровлень Вам, пане Посол Дуарте, з приводу обрання Вас Головою цієї Конференції. Дозвольте запевнити Вас, що делегація України конструктивно працюватиме з іншими делегаціями задля успішного перебігу цього важливого міжнародного форуму.

Пане Голово!

Україна цілком поділяє погляди, висловлені шановним представником Люксембургу від імені Європейського Союзу. Ми зі схваленням відзначаємо презентацію ЄС добре опрацьованого матеріалу за основними аспектами Конференції.

Протягом тридцяти п'яти років Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) був головним знаряддям міжнародних зусиль з обмеження розповсюдження ядерної зброї. На жаль, останні роки виявили значні прогалини в режимі ядерного нерозповсюдження, які підставили ДНЯЗ під удар та викликали питання щодо його надійності.

Цей тривожний стан справ надає вирішального значення цій Конференції. Нам слід скористатися можливістю для окреслення плану дій, спрямованих на вдосконалення імплементації ДНЯЗ, більш адекватну відповідь на сучасні виклики та, зрештою, на усунення прогалин у режимі, основаному на Договорі.

У цьому контексті делегація України наголошує на необхідності рухатися вперед, виходячи з результатів історичних Оглядових конференцій ДНЯЗ 1995 та 2000 років, та наполегливо працювати над реалізацією конкретних рішень щодо реагування на численні виклики, з якими сьогодні стикається ДНЯЗ. Наша чітка позиція полягає в тому, що брак відповідних дій призведе до подальшої ерозії режиму ядерного нерозповсюдження і, таким чином, матиме серйозні наслідки для безпеки і стабільності у світі.

Пане Голово!

Україна не раз заявляла, що ДНЯЗ є наріжним каменем глобального режиму ядерного нерозповсюдження та суттєвою підвалиною для ядерного роззброєння в рамках Статті VI Договору. Ми продовжуємо надавати великого значення досягненню всесвітнього характеру та суворого дотримання ДНЯЗ.

Минулого року відзначено 10-ту річниця вступу України до ДНЯЗ та набуття чинності Договором START-I.

Цей факт, зокрема, доцільно згадати у зв'язку з історичним рішенням України відмовитися від свого третього у світі за обсягом ядерного арсеналу. Наше рішення було вирішальним для прогресу справи ядерного роззброєння. Ми вважаємо, що цей вчинок України був одним з чинників успіху Оглядової конференції ДНЯЗ 1995 року.

Відповідальність та співпраця є ключовими елементами позиції нового уряду України у ставленні до решти наших зобов'язань за відповідними міжнародними угодами. Ми розраховуємо на підтримку наших зусиль міжнародною спільнотою.

Пане Голово!

Ми вважаємо, що для нейтралізації викликів, з якими стикається оснований на ДНЯЗ режим, світова спільнота має повною мірою застосовувати правові та інституціональні механізми, насамперед інструментарій ООН, та шукати нових шляхів запобігання розповсюдженню ядерної зброї і відповідних матеріалів, обладнання та технологій.

Багато чого вже здійснено і здійснюється на поточний момент у цьому напрямі. Ухвалення Резолюції Ради Безпеки ООН №1540 позначило більш активне залучення Об'єднаних Націй до розв'язання проблеми розповсюдження ЗМЗ. Резолюція №1540,

безсумнівно, є життєво необхідною для протидії постійно зростаючій загрозі потрапляння ядерної зброї до рук терористів.

Україна є прихильницею беззаперечного виконання положень Резолюції і закликає інші держави наслідувати її приклад.

Із задоволенням констатуємо прогрес у посиленні Конвенції про фізичний захист ядерних матеріалів (КФЗЯМ) – інструмента, який набув особливого значення з огляду на незаконний обіг ядерних матеріалів та ядерний тероризм. Україна була серед держав, які звернулися із запитом до Генерального Директора МАГАТЕ щодо скликання конференції дипломатів для обговорення внесення поправок до КФЗЯМ. Ми маємо велику надію, що ця конференція буде успішною.

Хоча й повільний, але сталий прогрес спостерігається в універсалізації Додаткового протоколу МАГАТЕ. Як невід'ємна складова системи посилених гарантій він слугує вкрай важливим інструментом підтримання атмосфери мирного використання ядерної енергії без загрози розповсюдження. У цьому сенсі ми рішуче підтримуємо необхідність розширення верифікаційної ролі МАГАТЕ. Ми також дотримуємося позиції, що всесвітнє прийняття і запровадження системи посилених гарантій є передумовою ефективного та надійного режиму нерозповсюдження.

На сьогоднішній день Україна знаходиться на завершальному етапі створення національних правових процедур, необхідних для набуття Додатковим протоколом чинності.

Пане Голово!

Україна бере активну участь у всіх основних багатосторонніх режимах експортного контролю. Ми суворо дотримуємося базових керівних принципів, встановлених цими режимами, і усвідомлюємо необхідність подальшого підсилення їх.

Стосовно нових заходів, що їх вживає світова спільнота в запобіганні розповсюдженню ядерної зброї, Україна із задоволенням відзначає Глобальну ініціативу щодо зменшення загрози (ГІСЗ), розпочату минулого року, та Ініціативу з безпеки у сфері нерозповсюдження ЗМС (ІБР). Обидві продемонстрували свою високу ефективність. Ми беремо участь у ІБР і зараз вивчаємо шляхи розширення нашої діяльності в її рамках. У цьому контексті ми також хотіли б наголосити на важливості Глобального партнерства Великої вісімки проти розповсюдження зброї та матеріалів масового знищення. З нашої точки зору, ГП має великий потенціал у частині реагування на поточні негативні тенденції у сфері ядерного нерозповсюдження та роззброєння. Ми вітаємо прогрес, досягнутий в імплементації програми, про який рапортували члени Великої вісімки на саміті в Сі-Айленді в червні минулого року. Україна зі свого боку готова сприяти подальшому розвитку Глобального партнерства, базуючись на досвіді, набутому в процесі імплементації Спільної програми скорочення загрози.

Пане Голово!

У світі продовжують існувати десятки тисяч одиниць ядерної зброї. З огляду на цей факт ми закликаємо ядерні держави на практиці продемонструвати свою рішучість дотримуватись процесу ядерного роззброєння згідно зі Статтею VI. Україна як держава, що зробила суттєвий внесок у справу ядерного роззброєння в рамках START-I, переконана: скорочення ядерних арсеналів, зокрема в рамках Московського Договору, має бути безповоротним.

Україна продовжує закликати обидві ядерні держави скоротити нестратегічні ядерні озброєння відповідно до президентських ядерних ініціатив 1991-1992 років.

З огляду на посилену увагу до виконання зобов'язань щодо нерозповсюдження ми особливо підкреслюємо необхідність збалансованого підходу до Договору: проблеми та прогрес в імплементації обох пунктів – щодо нерозповсюдження та роззброєння – мають розглядатися і враховуватися однаковою мірою. Не може бути прогресу в боротьбі з лихом ядерного розповсюдження без відчутних кроків в ядерному роззброєнні, і навпаки.

На Оглядовій конференції ДНЯЗ 1995 року підтвердження зобов'язань ядерних держав щодо роззброєння було суттєвим чинником безстрокового продовження Договору. На Оглядовій конференції ДНЯЗ 2000 року держави-учасниці пішли далі, узгодивши план дій з

13 пунктів, у тому числі набуття чинності ДВЗЯВ, зробивши майбутні скорочення ядерних озброєнь безповоротними і такими, що можуть бути засвідчені, а також уклавши угоду, з можливостями перевірок, про заборону виробництва збройних матеріалів, що розщеплюються, протягом наступних п'яти років.

На жаль, багато з цих зобов'язань лишаються недовиконаними. Перспектива набуття чинності ДВЗЯВ досі є туманною. Україна продовжує наполягати на актуальності якнайшвидшого набуття чинності Договором та закликає держави, які ще не зробили цього, вступити до Договору без зволікань та умов, особливо держави з переліку 44 держав, чій ратифікації є винятково необхідними.

Як регіональний партнер за Підсумковою заяви на Конференції 2003 року Україна продовжуватиме сприяти прискоренню набуття чинності Договору. Очікуючи набуття ним чинності, ми закликаємо всі держави з ядерним потенціалом дотримуватися глобального мораторію на ядерні випробування та утримуватися від будь-яких дій, які можуть зашкодити цілям ДВЗЯВ. Ми підкреслюємо необхідність докладати зусиль для виходу з тривалого політичного глухого кута, в якому опинилася Конференція з питань роззброєння, та розпочати переговори стосовно Договору про скорочення матеріалів, що розщеплюються (ДСМР).

Викликає занепокоєння також ситуація на Корейському півострові. Україна поділяє глибоку переконаність у тому, що НДРК має відмовитися від своїх ядерних амбіцій та поновити співпрацю з МАГАТЕ. Ця країна повинна негайно повернутися до дотримання своїх зобов'язань за ДНЯЗ та Угодою про гарантії з МАГАТЕ. Україна закликає НДРК та держави, які прагнуть відігравати провідну роль у врегулюванні кризи на Корейському півострові, докласти усіх можливих зусиль для поновлення шестисторонніх переговорів з метою врегулювання кризи за правилами міжнародного права.

Пане Голово!

Україна вважає, що надання ядерними державами юридично обов'язкових гарантій безпеки неядерним державам – членам ДНЯЗ значно підсилить режим ядерного нерозповсюдження завдяки усуненню ймовірних намагань до набуття ядерного арсеналу. Ми наполегливо закликаємо ядерні держави підтвердити свої зобов'язання, зафіксовані в резолюціях РБ ООН та рішеннях Оглядових конференцій ДНЯЗ 1995 та 2000 років. Україна виходить з усвідомлення того факту, що створення зон, вільних від ядерної та іншої зброї масового знищення, суттєво полегшує підтримання миру та безпеки на глобальному і регіональному рівнях. Ми впевнені – глобальне створення зон, вільних від ядерної зброї, було значним внеском у посилення міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї, досягнення цілей ядерного роззброєння. Україна вітає зусилля п'яти держав Центральної Азії щодо створення зон, вільних від ядерної зброї в цьому регіоні.

Пане Голово!

Розширена участь громадянського суспільства в роботі ДНЯЗ – це видатна подія. Україна зі схваленням сприйняла робочі матеріали щодо освіти в галузі роззброєння та нерозповсюдження, наданих Єгиптом, Угорщиною, Японією, Мексикою, Новою Зеландією, Перу, Польщею та Швецією. Ми закликаємо держави вжити конкретних заходів для реалізації відповідних навчальних рекомендацій у цій сфері.

Шановні делегати!

У поточному контексті кризи в сфері нерозповсюдження успіх цієї Оглядової конференції залежатиме від нашої здатності узгодити суттєві заходи у відповідь на актуальні виклики. Першочерговим і найголовнішим для Конференції завданням є підтвердити надійність ДНЯЗ як одного з основних елементів миру і безпеки у світі та продемонструвати ефективність оглядового процесу. На завершення дозвольте мені висловити щире сподівання на конструктивну роботу Конференції задля досягнення плідних результатів.

Дякую, пане Голово.

Сергій Галака,
доцент Інституту міжнародних відносин при НДУ ім.Т.Шевченка

СТАН РЕЖИМУ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ НАПЕРЕДОДНІ VII НЬЮ-ЙОРКСЬКОЇ ОГЛЯДОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Непевний стан, в якому перебуває режим нерозповсюдження ядерної зброї – один зі стовпів світової безпеки, викликає дедалі більшу стурбованість у світі.

Небажання більшості офіційно визнаних ядерних держав (єдиним винятком є КНР, яка зробила відповідну заяву ще у 1964 році, після першого випробування ядерної зброї) відмовитися від застосування першими ядерної зброї проти держави, що не володіє ядерною зброєю, додає аргументів тим, хто критикує держави, що володіють ядерною зброєю, за подвійні стандарти і небажання виконувати свої зобов'язання згідно зі статтею VI ДНЯЗ. І справді, суттєвих кроків у ядерному роззброєнні протягом останнього десятиліття зроблено не було. Відносно ж переговорів щодо повного ядерного роззброєння, передбачених тією ж статтею Договору про нерозповсюдження, то в офіційних документах держав, що володіють ядерною зброєю, відсутні навіть згадки про них. Усе це поглиблює скептицизм неядерних держав-учасниць ДНЯЗ і підриває їх бажання дослухатись до аргументів ядерних держав.

Окремо стоїть питання щодо невиконання рішень попередньої оглядової конференції 2000 року, відомих під назвою "13 кроків". Серед них і зниження ролі ядерної зброї в політиці безпеки та якомога швидше долучення всіх держав, що володіють ядерною зброєю, до процесу, що веде до повної ліквідації їх ядерної зброї, як це й було передбачено Договором про нерозповсюдження ядерної зброї. Природно, ця ситуація викликає невдоволення серед держав, що не володіють ядерною зброєю [1].

Ще однією точкою напруги в режимі нерозповсюдження є небажання держав, що володіють ядерною зброєю, посилити гарантії безпеки неядерних держав – аж до надання їм юридично зобов'язуючих гарантій безпеки. У цьому свого часу було відмовлено навіть Україні, Казахстану та Білорусі, які продемонстрували високий рівень відповідальності перед світовим співтовариством, добровільно позбувшись ядерної зброї та зробивши цим кроком неоціненний внесок у збереження режиму нерозповсюдження ядерної зброї та подовження Договору про нерозповсюдження на Нью-Йоркській конференції 1995 року.

Фактичне визнання де-факто ядерного статусу держав, що створили ядерну зброю, перебуваючи поза ДНЯЗ – Ізраїлю, Індії та Пакистану, з боку Заходу та Росії також не сприяє консолідації позицій держав-членів Договору з питань, які вимагають негайного вирішення.

Найскладніший вузол проблем Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, та й усього режиму нерозповсюдження, що ґрунтується на Договорі, пов'язаний зі статтею IV, яка надає державам, що не володіють ядерною зброєю, невід'ємне право на розвиток ядерної енергії в мирних цілях та набуття необхідних для цього технологій та матеріалів. Це було критично важливою складовою компромісу, який уможливив підписання ДНЯЗ у 1968 році, дозволивши п'яти офіційно визнаним ядерним державам закріпити свій привілейований статус у системі міжнародних відносин.

Намагання США та їх союзників обмежити число країн, які матимуть технології, необхідні для виробництва ядерного палива та використання ядерної енергії в інших мирних цілях, змушує повернутись до питання про першооснову Договору. Аргументація Вашингтона відносно нездатності МАГАТЕ та інших інституцій жорстко контролювати виконання ДНЯЗ (і приклад Іраку та КНДР переконливо свідчить, що ці застереження небезпідставні) і недоліків Договору, які дають змогу легально набути ядерні технології подвійного призначення, сприймаються далеко не всіма. Ті держави-члени ДНЯЗ, що не володіють ядерною зброєю, і добросовісно виконують свої зобов'язання згідно з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї, можуть вбачати в цих підходах не тільки увічнення і посилення дискримінаційного характеру Договору, але й бажання позбутися потенційної конкуренції на ринку ядерних

матеріалів та технологій, спробу диктату з боку деяких ядерних держав, яка не просто підриває дух Договору, а є прямим замахом на його букву.

Спроби МАГАТЕ запропонувати компромісне рішення, яке полягатиме у введенні 5-річного мораторію на створення нових потужностей зі збагачення в обмін на гарантовані поставки ядерного палива тим користувачам, які пройшли сертифікацію, поки що не знаходять широкої підтримки[2].

Своєрідним лакмусовим папірцем для сучасного стану режиму нерозповсюдження ядерної зброї стала VII конференція з розгляду дії Договору з нерозповсюдження ядерної зброї, що зібралась у Нью-Йорку у травні 2005 року. В процесі підготовки та ходу конференції проявилися різні, часто діаметрально протилежні підходи до існуючих проблем ДНЯЗ. Крім традиційних для подібних конференцій розбіжностей між державами, що володіють ядерною зброєю, та значною групою держав, що не володіють ядерною зброєю, додалися й нові, які виявили суттєву різницю у баченні проблем режиму Сполученими Штатами та їх союзниками.

Тестом для можливості гармонізації підходів США й інших ядерних держав та їх союзників до пошуку шляхів вдосконалення режиму виявились казуси Ірану та КНДР. Саме в цих питаннях, як у краплині води, відбилися усі розбіжності у підходах до ДНЯЗ та режиму нерозповсюдження в цілому. США вимагали від конференції рішучого засудження дій Тегерана та Пхеньяна, спрямованих, на їх думку, на створення ядерної зброї в обхід Договору, використовуючи його слабкі місця.

Інші держави, насамперед країни, що розвиваються, наполягали на своїх правах, закріплених у ДНЯЗ, на використанні ядерної енергії в мирних цілях, приписуючи проблеми Договору головним чином небажанням держав, що володіють ядерною зброєю, виконувати свої зобов'язання щодо ядерного роззброєння, які містяться у статті VI.

Особливо гостро стоїть іранське питання. Якщо звинувачення Вашингтона щодо обходу Тегераном ключових положень ДНЯЗ визнати справедливими, то за кілька років саме "іранський казус" може стати не просто прикладом використання "дірок" у Договорі з метою створення ядерної зброї, а й критичним ударом по цьому установчому для режиму нерозповсюдження документу.

Концептуальні незгоди виникають між США та деякими із союзних їм країн щодо доцільності заохочення неядерних країн-членів ДНЯЗ, які добровільно відмовляються від створення паливного циклу. В той час як країни Євросоюзу прагнуть продемонструвати Ірану, що в його довготермінових інтересах відмовитись від виробництва власного ядерного палива і суворо дотримуватись усіх вимог режиму нерозповсюдження в обмін на гарантовані поставки ядерного палива з-за кордону та преференції в торгівлі, США ведуть мову про тиск і винесення питання про порушення Іраном режиму нерозповсюдження на розгляд Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй.

Іранська проблема, загострення якої почалося після того як адміністрація Дж.Буша віднесла цю країну до держав "осі зла", має складний характер. Підозри щодо кінцевої мети ядерної програми Тегерана посилюються характером іранського режиму, в якому керівну роль відіграє шіїтське фундаменталістське духовенство, відкрито вороже ставлення цієї держави до Ізраїлю, що в умовах привнесення ядерного фактора загрожує дестабілізацією широкого стратегічно важливого для світової економіки нафтоносного регіону – від Середземного до Аравійського моря. Розробка Іраном балістичних ракет середнього радіуса дії свідчить, що у разі набуття ядерної зброї в межах досягнення цих ракет, оснащених ядерними боезарядами, опиняться Росія, Україна і значна частина країн ЄС.

Спроба Великобританії, Франції та Німеччини у процесі багатомісячних переговорів, що почались у листопаді 2004 року, від імені ЄС домовитись з Іраном відносно припинення цією країною збагачення урану, що не тільки дало б змогу створити власний ядерний паливний цикл, але й відкрило б потенційну можливість Тегерана для створення ядерної зброї, результатів не дає. Останнім часом зростає напруга між учасниками цих переговорів. Після того як Іран оголосив про можливість відновлення робіт зі збагачення урану, Великобританія, Франція та Німеччина надіслали представнику Тегерану на переговорах, генеральному секретарю Ради національної безпеки Ірану Хасану Роухані лист із застереженням, що

відновлення ядерної діяльності "призведе до припинення переговорів". А 12 травня 2005 року Прем'єр-міністр Великобританії Тоні Блер попередив Іран, що його країна готова буде підтримати Сполучені Штати у спробі винесення питання іранської ядерної програми на обговорення Ради Безпеки ООН з метою введення проти Тегерана жорстких санкцій. Процедурно зверненню до Ради Безпеки має передувати обговорення питання у МАГАТЕ. У листі країн - членів переговорної групи Євросоюзу Ірану пропонувалось протягом двох тижнів провести переговори на рівні міністрів закордонних справ. Цей лист був підписаний також Х.Соланою [3].

Подібна риторика може свідчити як про посилення консолідованого тиску на Тегеран з боку Заходу, так і про початок відходу Євросоюзу від позиції з іранського питання, яка суттєво відрізняється від американської акцентом на заохоченні, а не на залякуванні. Оскільки усі ці події розгортаються на тлі непростих дебатів, що проходили на Нью-Йоркській оглядовій конференції, їх можна розглядати і як спробу маневрування обох сторін в умовах наближення цейтноту, і як підвищення ставок у грі, програв у якій може бути лише обопільним. Це зумовлене тим, що послаблення режиму нерозповсюдження, базованого на Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї, здатне призвести до негативних наслідків для стабільності і безпеки у світі.

В експертному середовищі вельми поширена думка, згідно з якою прискорення ядерних програм Північної Кореї та Ірану пов'язується з військовою операцією Сполучених Штатів в Іраку. Вважають, що Тегеран і Пхеньян виходять з логіки, за якою саме наявність ядерної зброї в арсеналах Саддама Хусейна могла зупинити цю акцію Вашингтона. Тому їм слід якомога швидше створити ядерну зброю як гарантію проти повторення аналогічної акції, спрямованої на повалення існуючих у цих країнах режимів під приводом боротьби зі зброєю масового знищення. Як вказує редактор журналу "Disarmament Diplomacy" Ребекка Джонсон, "ядерна зброя розглядається як валюта, необхідна для того, щоб США сприймали вас серйозно". Така позиція, на її думку, порушує питання відносно серйозності намірів Вашингтона щодо запобігання розповсюдженню, оскільки важко узгодити вимоги до інших відмовитись від переробки та збагачення ядерних матеріалів із бажанням зберегти такі можливості за собою [4].

Водночас слід чітко усвідомлювати, що без провідної ролі Сполучених Штатів, тим більше – проти волі Вашингтона, будь-які кроки в галузі нерозповсюдження приречені на неуспіх. Адже переважно саме зусиллями США, які 1994 року підписали рамкову угоду з КНДР, вдалося зупинити ядерну військову програму Пхеньяна. І саме наслідок зміни позиції Сполучених Штатів, які віднесли Північну Корею до числа країн "осі зла", почався процес загострення корейської ядерної проблеми. У 2003 році Пхеньян заявив, що виходить з Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, а в лютому 2005 року проголосив себе ядерною державою. Наполягання КНДР на прямих двосторонніх переговорах зі Сполученими Штатами і вимога надати північно-корейському режиму американські гарантії свідчать, що роль США адекватно оцінюють і у Пхеньяні.

Нове загострення, явно призначене для впливу на результати конференції, відбувається сьогодні. Пхеньян після кількомісячного торгу навколо умов своєї участі у переговорах з ядерних питань приурочив випробування ракети короткого радіуса дії до відкриття оглядової конференції у Нью-Йорку. Сполучені Штати, у свою чергу, звинуватили КНДР у підготовці до випробування ядерної зброї, яке нібито має відбутись у червні 2005 р. [5]. Останнім часом намітились серйозні розбіжності і в позиціях учасників шестисторонніх переговорів з північнокорейської ядерної проблеми. Пекін, якого Сполучені Штати закликали використати важелі його впливу для тиску на Пхеньян, прагнучи уникнути ядерних регіональних перегонів, водночас не бажає загострювати відносини із сусідом і виступає за чисто дипломатичне вирішення проблеми. Схоже, що питання ядерної програми КНДР для Китайської Народної Республіки – одна зі складових великої дипломатичної гри, в якій радикалізм Пхеньяна Пекін прагне використати у своїх цілях.

Сеул також не бажає загострення проблем з Пхеньяном у будь-якому вимірі, виступаючи, як і Пекін, проти економічних санкцій, запропонованих Вашингтоном і Токіо.

Японський міністр закордонних справ Нобутака Мачімура навіть заявив, що його уряд розглядає можливість п'ятисторонніх переговорів без участі КНДР з метою вироблення заходів тиску на Пхеньян [6].

Ці розбіжності викликають відчуття, що в рамках загального перегляду стратегій, включаючи сферу нерозповсюдження, адміністрацією Дж. Буша вона не просто знижує значення ДНЯЗ та інших міжнародних домовленостей у галузі безпеки, але й дедалі менше зважає на результати конференцій, подібних до Нью-Йоркської, більше покладаючись не власні можливості у протидії розповсюдженню ядерної зброї.

Ще одним каменем спотикання стала ініціатива МАГАТЕ відносно мораторію на збагачення урану та переробку плутонію як заходів, що знижують ризик розповсюдження ядерної зброї. Сполучені Штати, які розробляють нові покоління ядерної зброї, включно із ядерними боезарядами надмалої потужності, не зацікавлені у впровадженні цих заходів, що парадоксальним чином зближує їх позицію у цьому питанні з іранською [7].

Вступаючи на поле невдячних прогнозів, обмежимось одним вартим уваги міркуванням. Якщо нинішня політика США, яка з досить значною часткою вірогідності може призвести до знецінення й ігнорування Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та до домовленості більш вузької групи держав, що мають розвинуті ядерні комплекси, буде продовжуватись, завдання-мінімум для України – потрапити до цієї групи, щоб залишитись гравцем у цій важливій сфері.

Щодо ж самої Нью-Йоркської конференції, то від її результатів багато в чому залежатимуть стан режиму нерозповсюдження ядерної зброї і шанси на вирішення найгостріших проблем у галузі нерозповсюдження.

1. *Tisdall Simon*. Nuclear Double Standards // The Guardian. – 2005. – May 4.
2. *Ibid*.
3. *Cowell Alan*. Blair Backs Possible UN Action on Iran // The New York Times. – 2005. – May 13.
4. *Tisdall Simon*. Nuclear Double Standards // The Guardian. – 2005. – May 4.
5. *La Franchi Howard*. A Tough Road in Curbing Spread of Nuclear Arms // The Christian Science Monitor. – 2005. – May 3.
6. *Choe Sang-Hun*. U.S. and South Korea to Focus on Diplomacy // International Herald Tribune. – 2995. – May 14.
7. *Howard La Franchi*. A Tough Road in Curbing Spread of Nuclear Arms // The Christian Science Monitor. – 2005. – May 3.

Леся Гак,
Міністерство закордонних справ України

ОГЛЯДОВИЙ ПРОЦЕС У РАМКАХ ДОГОВОРУ ПРО НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ: 1995-2000 РОКИ, СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Згідно зі статтею УШ(3) Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) та відповідним рішенням, ухваленим під час Оглядової конференції держав-учасниць Договору в 1995 році, 2 – 27 травня цього року в Нью-Йорку має відбутися чергова Конференція з розгляду дії ДНЯЗ.

Ситуація у сфері контролю над озброєннями та нерозповсюдження ядерної зброї є вкрай нестабільною. Зумовлено це низкою чинників, зокрема, неодноразовими заявами Корейської Народно-Демократичної Республіки про вихід з ДНЯЗ (у 1993 та 2003 роках), виявленням розгалуженої нелегальної мережі з розповсюдження ядерних матеріалів та відповідного обладнання на чолі з пакистанським вченим Абдул Кадир Ханом (у 2004 році), невизначеністю щодо природи ядерної програми Ірану, роботами над новими видами ядерної зброї з боку ядерних держав, загрозою використання зброї масового знищення терористами та ін.

За таких обставин ДНЯЗ, який протягом тридцяти п'яти років від дня набуття чинності (5 березня 1970 року) відігравав провідну роль у стримуванні розповсюдження ядерної зброї та просуванні цілей ядерного роззброєння, опинився під загрозою. Однак незаперечним залишається той факт, що на сьогодні ДНЯЗ є одним з найважливіших інструментів підтримання безпеки і стабільності у світі, а результати роботи травневої (2005) Конференції матимуть визначальний вплив на долю самого Договору, міжнародний режим ядерного нерозповсюдження та глобальну безпеку в цілому.

Ведучи мову про сучасний етап оглядового процесу в рамках ДНЯЗ, слід насамперед пригадати попередні Конференції з розгляду дії Договору, зокрема Конференції 1995 та 2000 років, які вважаються історичними з огляду на ухвалені ними рішення.

Оглядові конференції 1975-1990 років

Епохальній Конференції з розгляду та подовження дії ДНЯЗ 1995 року передувало чотири оглядові конференції, які відбулися на підставі статті VIII(3) Договору у Женеві 5 – 30 травня 1975 року, 11 серпня – 7 вересня 1980 року, 27 серпня – 21 вересня 1985 року та 20 серпня – 14 вересня 1990 року. Представництво держав на кожній конференції засвідчило стрімкий прогрес у досягненні цілей забезпечення універсальності ДНЯЗ. Так, на час проведення Оглядової конференції 1975 року кількість держав – учасниць Договору дорівнювала 91, а вже до серпня 1990 число їх сягнуло 140.

У рамках кожної з проведених конференцій точилися дебати з багатьох питань, що входять до сфери дії Договору, однак найбільші суперечності (між ядерними державами, з одного боку, та неядерними, з іншого) виявилися під час обговорення проблематики виконання статті VI ДНЯЗ (ядерне роззброєння), питань надання гарантій безпеки ядерними державами державам неядерним та необхідності укладення Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ).

З чотирьох згаданих конференцій успіх мали лише конференції 1975 та 1985 років. Учасникам їх вдалося досягти консенсусу щодо тексту Заключного документа.

Конференція з розгляду та продовження дії ДНЯЗ 1995 року: міжнародний контекст

Робота Конференції відбувалася на тлі позитивних у цілому подій у сфері контролю над озброєннями, роззброєння та нерозповсюдження. Так, було досягнуто певного прогресу в протидії процесові горизонтального розповсюдження ядерної зброї. Зокрема, вдалося

розв'язати (хоча, як засвідчив час, на певний час) кризу навколо ядерної програми КНДР¹ та стримати ядерні амбіції Іраку².

Визначальними подіями з точки зору подальшої долі режиму нерозповсюдження ядерної зброї, а також результатів КРПД стало ухвалення напередодні Конференції Україною, Білоруссю та Казахстаном рішення про добровільну відмову від ядерної зброї, успадкованої після розпаду СРСР, та приєднання до ДНЯЗ у статусі неядерних держав. Ці події сприяли зміцненню авторитету ДНЯЗ. Відповідне рішення України, до того ж, відкрило шлях до набуття чинності Договору між США та Російською Федерацією про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (1991), а також сприяло значному поступу у справі практичного ядерного роззброєння, що стало вагомим чинником при ухваленні рішення про безстрокове продовження дії ДНЯЗ³.

Серед інших подій, які сформували позитивне середовище для проведення Конференції 1995 року, слід згадати процес скорочення ядерних арсеналів РФ та США у рамках підписаного 1987 року Договору про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності, підписаного в січні 1993 року Договору про СНО II (який, однак, не набув чинності через суперечності між офіційними Вашингтоном та Москвою), активну роботу, що велася в рамках Конференції з роззброєння (Женева), над текстом Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ).

Основні завдання та проблеми Оглядової конференції 1995 року

Стаття X(2) ДНЯЗ передбачає скликання конференції держав-учасниць Договору через двадцять п'ять років після набуття ним чинності з тим, щоб вирішити, чи буде Договір продовжений безстроково, чи на певний визначений термін чи терміни. Таке рішення, зазначається у статті, має бути ухвалене більшістю держав-учасниць ДНЯЗ. Крім того, стаття VIII(3) Договору встановила практику проведення конференцій кожних п'ять років для того, щоб розглянути, як виконуються цілі ДНЯЗ, викладені у його преамбулі, та положення Договору.

¹ У березні 1993 року уряд КНДР заявив про рішення вийти з Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Він відмовся надати інспекторам МАГАТЕ можливість перевірити правильність та повноту первинного звіту про ядерний матеріал та установки, які підлягали гарантіям відповідно до угоди, укладеної Північною Кореєю з МАГАТЕ у 1992 році. Тоді конфлікт було врегульовано в рамках двосторонніх переговорів Пхеньяна зі США, що завершилися підписанням Рамкової угоди (жовтень 1994), якою передбачалося згортання ядерної програми КНДР в обмін на допомогу США у забезпеченні потреб національної енергетики Північної Кореї. У червні 1993 року за день до набуття рішенням вийти з ДНЯЗ чинності Пхеньян оголосив про припинення процедури виходу з Договору. Майже десять років поспіль криза навколо КНДР розгорілася з новою силою. 10 січня 2003 року Пхеньян заявив про відмову від угоди про гарантії МАГАТЕ та зняття мораторію на здійснення рішення про вихід з ДНЯЗ.

² Будучи стороною ДНЯЗ, Ірак упродовж багатьох років здійснював широку програму зі створення ядерної зброї, а також засобів її доставки. Ще в 70-80-х роках існували певні підозри щодо здійснення Іраком науково-дослідницької програми, яка виходить за цивільні рамки. З 1982 року Ірак фінансував програму збагачення урану до рівня, необхідного для створення зброї. Іракські спеціалісти вдалися до кількох спроб вилучити плутоній з реакторів, що знаходились під гарантіями МАГАТЕ. Після розгрому іракських військ, що вторглися в серпні 1991 року на територію Кувейту, РБ ООН у квітні 1991 року прийняла резолюцію №687, згідно з якою весь потенціал Іраку в галузі ЗМЗ і засоби її доставки підлягали знищенню, вилученню чи знешкодженню під міжнародним контролем МАГАТЕ та новоствореної Спеціальної Комісії ООН у справах Іраку (UNSCOM).

³ Внесок України в процес практичного ядерного роззброєння знайшов визнання з боку учасників форуму, свідченням чого стало обрання представників України на посаду віце-голови КРПД ДНЯЗ та віце-голови Головного комітету I Конференції (проблематика ядерного роззброєння). Авторитет та вплив делегації України, яка брала активну участь в роботі всіх головних органів Конференції та формальних і неформальних робочих груп, позначилися на характері рішень, підготовлених та ухвалених у результаті напруженої дипломатичної роботи.

Таким чином, Конференція держав-учасниць ДНЯЗ, відкрита 17 квітня 1995 року в штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку⁴, переслідувала два основних завдання – продовжити строк дії Договору і визначити такий строк; розглянути стан виконання Договору за останні п'ять років та всі попередні двадцять п'ять (1970-1995). Серед інших важливих завдань, які постали перед форумом, – розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності Договору та механізму їх імплементації; визначення шляхів сприяння досягненню універсальності ДНЯЗ тощо.

Отже, центральними проблемами КРПД ДНЯЗ були:

1. Ухвалення рішення на підставі ст. X(2) ДНЯЗ, тобто визначення строку продовження дії Договору, з чим, власне, й була пов'язана основна інтрига Конференції та навколо чого розгорнулася напружена дипломатична боротьба.

2. Ухвалення рішення щодо того, чи може Договір бути продовжений безумовно, чи рішення про продовження терміну дії ДНЯЗ має бути обумовлено певним комплексом заходів, зокрема з питань ядерного роззброєння, викладених у вигляді документа зобов'язального чи рекомендаційного характеру.

Значну увагу в ході Конференції було приділено обговоренню виконання роззброєнської статті ДНЯЗ та питань, пов'язаних з нею (укладення ДВЗЯВ та Договору про заборону виробництва матеріалів, що розщеплюються, - ДЗВМР), статті IV ДНЯЗ (мирне використання ядерної енергії), проблематиці надання гарантій безпеки ядерними державами державам неядерним та створення зон, вільних від ядерної зброї. Однак слід зазначити, що ще до відкриття форуму обговорення питання подовження строку дії ДНЯЗ відтіснило на другий план питання виконання положень Договору.

Подовження строку дії ДНЯЗ – ключове питання Оглядової конференції 1995 року

Стаття X(2) ДНЯЗ передбачала три можливих варіанти подовження строку дії Договору – на невизначений термін (безстроково), на кілька визначених строків, на один строк. За попередніми оцінками, найбільші шанси на підтримку з боку держав могли отримати пропозиції щодо безстрокового подовження та подовження на кілька 25-річних термінів, які б послідовно змінювали один одного.

Звісно, найбільш прийнятним з точки зору збереження життєздатності Договору та забезпечення його дальшої провідної ролі в процесах підтримання глобальної стабільності й безпеки було б безстрокове подовження дії ДНЯЗ, однак впевненості в тому, що відповідна пропозиція отримає більшість голосів держав-учасниць (90), необхідну для ухвалення юридично зобов'язуючого рішення за статтею X(2), не було⁵. Проте вже загальні дебати, участь у яких взяли представники 116 делегацій, засвідчили, що переважна більшість учасників схильється на користь подовження строку дії ДНЯЗ на невизначений термін. Однак у виступах держав, які входили до Руху неприєднання, та групи арабських країн озвучувалися й інші підходи щодо термінів подовження дії Договору⁶. Розкол серед учасників Конференції із зазначеного питання мав би серйозні наслідки для стабільності режиму ядерного нерозповсюдження та глобальної безпеки. Тому вже на початку роботи форуму, коли виникли труднощі з ухваленням Правил процедури і, зокрема, вирішенням питання про спосіб

⁴ На час проведення КРПД ДНЯЗ учасниками Договору були 178 держав, з них на Конференції були представлені 175, в тому числі Україна. Наша держава приєдналася до ДНЯЗ у грудні 1994, вперше взявши участь у роботі форуму в статусі повноправної сторони Договору.

⁵ Тимербаев Роланд. Конференция по рассмотрению и продлению действия Договора о нераспространении ядерного оружия 1995 года: особенности, результаты, уроки // Научные записки ПИР-Центра №11. - Москва, 1999. - С.16.

⁶ Нігерія запропонувала подовжити дію ДНЯЗ на один строк, Венесуела – на певний період з наступним проведенням КРПД, Індонезія, Іран, М'янма висловилися на користь послідовного подовження дії Договору на кілька термінів за умови виконання ядерними державами певних зобов'язань у галузі ядерного роззброєння. Делегація України на чолі з Г.Й.Удовенком підтримала пропозицію про безстрокове подовження чинності ДНЯЗ.

голосування (відкрите чи таємне), Голова Конференції Джаянта Дханапала (Шри-Ланка) та прихильники ідеї безстрокового подовження чинності ДНЯЗ зміцнилися у своєму переконанні, що голосування слід уникнути, а ухвалення відповідного рішення на основі консенсусу є найбільш оптимальним шляхом вирішення питання подовження строку дії Договору, в тому числі з точки зору підтримання його життєздатності в майбутньому.

Що стосується умов ухвалення рішення про подовження чинності ДНЯЗ на невизначений строк, у цьому контексті на особливу увагу заслуговують виступи делегацій ПАР та Мексики, які, за словами Дж.Дханапала, стали одним з визначальних епізодів Конференції⁷. Так, Міністр закордонних справ ПАР А.Нзо запропонував разом з рішенням про безстрокове подовження ДНЯЗ ухвалити так звані „Принципи ядерного нерозповсюдження та роззброєння”. Представник Мексики оприлюднив ідею, яка обумовлювала прийняття рішення щодо подовження Договору ухваленням конкретних рекомендацій у галузі ядерного роззброєння, та підтримав ініціативу запровадження міжсесійного механізму розгляду дії ДНЯЗ на період між оглядовими конференціями. Обидві ініціативи були підтримані і закріплені у вигляді рішень Конференції.

Заключний етап КРПД ДНЯЗ: ухвалення рішень

На пропозицію Голови Конференції Дж. Дханапала КРПД ДНЯЗ ухвалила без голосування пакетне рішення, у першій частині якого – Рішення 1 „Підвищення ефективності розгляду дії Договору”, Рішення 2 „Принципи та цілі ядерного нерозповсюдження та роззброєння”, Рішення 3 „Продовження дії ДНЯЗ”, у другій – резолюція з проблематики ядерного нерозповсюдження та роззброєння на Близькому Сході⁸.

Рішення про безстрокове подовження чинності ДНЯЗ мало юридично-зобов'язувальний характер, решта рішень – політичний та рекомендаційний характер.

Окремо слід зауважити, що помилковим було б розуміння того, що історичне рішення про продовження строку дії ДНЯЗ на невизначений термін було ухвалено консенсусом. Консенсусом була, власне, ухвалена резолюція з визнанням того факту, що очевидна більшість учасників обстоює безстрокове продовження Договору, відповідно, необхідність у голосуванні відсутня, а тому рішення про безстрокове продовження ДНЯЗ набуває повної юридичної сили⁹.

Значення КРПД ДНЯЗ 1995 року

Конференція з розгляду та подовження дії ДНЯЗ є, безумовно, історичною з багатьох причин. По-перше, величезне значення для підтримання життєздатності ДНЯЗ та всього режиму ядерного нерозповсюдження, побудованого на його основі, мало рішення про безстрокове подовження чинності ДНЯЗ, а також удосконалення механізму розгляду дії Договору. Іншим своїм рішенням КРПД надала імпульс процесові ядерного роззброєння. І хоча того року Конференція не спромоглася досягти консенсусу щодо Заключного документа, зазначені рішення змістом своїм переважили його неухвалення.

По-друге, КРПД ДНЯЗ стала першим масштабним форумом у період після завершення холодної війни, адже на ньому були присутні всі ядерні держави та представлені практично всі держави – учасниці ДНЯЗ. Попри численні суперечності між державами учасники Конференції спромоглися засвідчити високий рівень співробітництва та досягти вагомих позитивних результатів.

⁷ *Multilateral Diplomacy and the NPT: An Insider's Account.* Jayantha Dhanapala and Randy Rydell. UNIDIR/2005/3, p.7.

⁸ Ухвалення відповідної резолюції було висунуто групою арабських держав як умова підтримання ними безстрокового подовження чинності ДНЯЗ.

⁹ *Тимербаев Роланд.* Конференция по рассмотрению и продлению действия Договора о нераспространении ядерного оружия 1995 года: особенности, результаты, уроки // Научные записки ПИР-Центра №11. – Москва, 1999. – С.31.

Оглядова конференція 2000 року

Згідно з рішенням КРПД ДНЯЗ 1995 року про підвищення ефективності розгляду дії Договору протягом 1997–1999 років відбулося три сесії Підготовчого комітету Оглядової конференції ДНЯЗ 2000 року (ПК ДНЯЗ), за підсумками яких, всупереч встановленому мандату, не було вироблено жодних рекомендацій з питань сутності роботи форуму. Цей факт, а також зовнішньополітичний клімат, який сформувався на момент проведення Конференції (24 квітня – 20 травня 2000 року, Нью-Йорк), не дав підстав провідним аналітикам та фахівцям у сфері контролю над озброєннями та ядерного нерозповсюдження говорити про перспективи успішного завершення форуму. Так, за словами Голови КРПД ДНЯЗ 1995 року Дж.Дханапали, „приємним сюрпризом стало не лише те, що Конференція ухвалила консенсусом Заключний документ, а й те, що такий документ отримав реальне наповнення”¹⁰.

Роки, що передували Конференції, були насичені як позитивними, так і відверто негативними подіями у сфері міжнародної безпеки. Потужний резонанс, зокрема, викликали ядерні вибухи, проведені Індією та Пакистаном у травні 1998 року. В рамках Конференції з роззброєння (Женева) котрий рік поспіль не вдалося розпочати переговори щодо укладення ДЗВМР. У жовтні 1999 року Сенат США не підтримав законопроект про ратифікацію ДВЗЯВ, відтоді сама можливість набуття Договором чинності опинилася під загрозою¹¹. Між Вашингтоном та Москвою назріли серйозні суперечності щодо подальшої долі Договору про обмеження систем протиракетної оборони (Договір про ПРО)¹².

Усі ці питання, як і багато інших проблем у галузі ядерного нерозповсюдження та роззброєння, активно дебатовалися під час Конференції 2000 року, за підсумками якої і був ухвалений всеохопний за своїм змістом Заключний документ. На особливу увагу в цьому контексті заслуговують так звані тринадцять кроків у галузі ядерного роззброєння, які є своєрідною програмою дій міжнародного співтовариства, і насамперед ядерних держав, у відповідній сфері. Елементи цієї програми передбачають, зокрема, якнайшвидшу ратифікацію ДВЗЯВ, укладення ДЗВМР, здійснення ядерними державами конкретних кроків у напрямі ядерного роззброєння (подальше скорочення нестратегічних ядерних озброєнь, забезпечення незворотного характеру процесу ядерного роззброєння, зменшення ролі ядерної зброї в політиці забезпечення безпеки держави), досягнення цілей загального й повного роззброєння під ефективним міжнародним контролем¹³.

Сучасний етап оглядового процесу

Заключний документ Конференції 2000 року і, зокрема, визначені в ньому практичні кроки із забезпечення систематичних та послідовних зусиль у втіленні в життя положень статті VI ДНЯЗ стали знаковою подією у сфері ядерного нерозповсюдження та роззброєння. Втім вагомість досягнутого консенсусу слід оцінювати з огляду на те, якою мірою політичні домовленості, закладені у Заключному документі, реалізуються на практиці.

На жаль, останні події свідчать про відсутність прогресу в напрямі ядерного роззброєння, а відтак і про хиткість домовленостей, які були визнані в 2000 році епохальними. Так, перспективи набуття чинності ДВЗЯВ залишаються невизначеними, переговори щодо ДЗВМР не розпочато, Договір про ПРО втратив чинність. Набуває розголосу інформація про

¹⁰ *Multilateral Diplomacy and the NPT: An Insider's Account.* Jayantha Dhanapala and Randy Rydell. UNIDIR/2005/3, p.89.

¹¹ США входять до числа країн, ратифікація якими ДВЗЯВ є обов'язковою умовою набуття ним чинності.

¹² У червні 2002 року з ініціативи США Договір про ПРО (1972), який роками вважався одним з наріжних каменів стратегічної стабільності, втратив чинність.

¹³ Делегації України, представник якої був обраний заступником Голови Конференції 2000 року, вдалося включити до тексту Заключного документа положення, що відображають унікальний внесок України в процесу практичного ядерного роззброєння і нерозповсюдження, а також пропозиції щодо співробітництва в справі мінімізації та пом'якшення наслідків Чорнобильської катастрофи.

розробку США нових видів ядерної зброї (малопотужної та високоточної), що змушує інші держави, насамперед ядерні, здійснювати відповідну діяльність, а в подальшому може стати приводом для відновлення ядерних випробувань, а отже, повного фіаско зусиль міжнародного співтовариства припинити практику таких випробувань.

Позитивним кроком у напрямі ядерного роззброєння міг би стати підписаний 2002 року російсько-американський Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (Московський договір), однак він не містить верифікаційних положень, а отже, не забезпечує реалізацію принципу незворотності¹⁴.

Такою є загальна картина, на фоні якої відбулися сесії ПК ДНЯЗ 2002-2004 років. Огляд підсумкових результатів чергової VII Конференції з розгляду дії ДНЯЗ, яка нині проходить у Нью-Йорку, – предмет окремої розмови. Однак напередодні відкриття Конференції в колі “нерозповсюдженців” панували переважно скептичні настрої щодо можливого повторення поточною Конференцією успішної практики форумів 1995 та 2000 років. Наскільки безпідставними або обґрунтованими є такі міркування, переконаємося невдовзі.

¹⁴ Передбачається, що США здійснюватимуть скорочення за Договором про СНП зняттям ядерних боєголовок з розгорнутих міжконтинентальних балістичних ракет, з балістичних ракет морського базування і важких бомбардувальників та їх складуванням. Оскільки Договір не зобов'язує його учасників знищувати зняті з бойового чергування боєголовки та засоби доставки їх, вважається, що в разі необхідності США зможуть у короткі строки відновити свій стратегічний потенціал за рахунок складованих ядерних боєголовок, кількість яких до 2007 року становитиме понад 2 тисячі. Таким чином, число розгорнутих боєголовок може сягнути за 4 тисячі.

Сергій КОНДРАТОВ,
Інститут проблем національної безпеки при РНБОУ

ЧИ Є РАЦІОНАЛЬНА АЛЬТЕРНАТИВА РАТИФІКАЦІЇ УКРАЇНОЮ ДОДАТКОВОГО ПРОТОКОЛУ?

12 січня 2005 року Верховна Рада України не підтримала законопроект про ратифікацію Додаткового протоколу (далі - ДП). «За» проголосували тільки 125 народних депутатів, підвівши тим самим, хочеться сподіватися, лише попередній підсумок млявому процесу підготовки до ратифікації Договору, підписаного від імені нашої країни ще в серпні 2000 року. Яке значення для України матиме відмова від ратифікації ДП? Чи досить інформації було надано народним депутатам? У статті робиться спроба заповнити можливий брак інформації про передісторію питання і потенційні наслідки того чи іншого рішення українських парламентаріїв.

Додаткові протоколи як важлива складова заходів, спрямованих на забезпечення ядерного нерозповсюдження

Правову основу міжнародного режиму ядерного нерозповсюдження складає Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), введений у дію в Україні 16 листопаду 1994 року шляхом прийняття Закону України «Про приєднання України до [Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року](#)» (№ 248/94-ВР).

Відповідно до пунктів 3 та 4 ст. III ДНЯЗ між Україною і Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ) була укладена Угода про застосування гарантій у зв'язку з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї, яка була ратифікована Верховною Радою України 17 грудня 1997 року (№ 737/97-ВР). З метою забезпечення виконання зобов'язань, передбачених зазначеною угодою, в нашій країні було створено державну систему обліку і контролю ядерних матеріалів¹⁵, у рамках якої функцію організації і ведення державного обліку і контролю ядерних матеріалів покладено на національний регулюючий орган з ядерної та радіаційної безпеки (з 2001 року - Державний комітет ядерного регулювання України).

Угоди, аналогічні тій, що Україна уклала з МАГАТЕ, і становлять основу традиційного підходу до забезпечення гарантій, коли держава на добровільній основі надає інформацію про місця перебування і кількість ядерних матеріалів, які знаходяться під її юрисдикцією, і саме заявлені ядерні матеріали підлягають гарантіям і перевіряються інспекторами МАГАТЕ.

Тривалий час цей підхід вважався адекватним цілям міжнародного режиму ядерного нерозповсюдження. Однак 1991 року, після операції в Перській затоці, з'ясувалося, що Ірак зумів приховати виконання програми зі створення ядерної зброї незважаючи на застосування гарантій МАГАТЕ до всіх іракських ядерних установок та ядерних матеріалів, а отже, постала потреба у розробці і запровадженні в життя системи додаткових заходів, які б значно підвищували можливості виявлення незаконної та прихованої ядерної діяльності.

Розроблені у зв'язку з цим заходи, зокрема, відображені в типовому Додатковому протоколі INFCIRC/540 (corrected)¹⁶, схваленому Радою керуючих МАГАТЕ в травні 1997 року, дають агентству додаткові повноваження і засоби для підвищення ефективності гарантій. Відповідно до умов Додаткового протоколу на державу покладаються зобов'язання стосовно забезпечення МАГАТЕ більш широким спектром інформації, що охоплює всі аспекти діяльності, пов'язаної з ядерним паливним циклом, у тому числі науково-дослідні і проектно-

¹⁵ Див. постанову Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1996 року №1525 «Про затвердження Положення про державну систему обліку та контролю ядерних матеріалів» (із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів від 9 серпня 2001 року №1006).

¹⁶ Типовой дополнительный протокол к соглашению(ям) между государством (ами) и Международным агентством по атомной энергии о применении гарантий, INFCIRC/540 (corrected), ноябрь 1998.

конструкторські роботи, а також видобування урану. Крім того, держава повинна надати агентству більш широкі права доступу і можливість використовувати новітні науково-технічні досягнення для цілей контролю.

Стосовно держав, які заключили Угоду про гарантії і ратифікували Додатковий Протокол, МАГАТЕ може робити досить надійні висновки про відсутність не тільки переключення ядерного матеріалу із заявленої ядерної діяльності, а й про незаявлені ядерні матеріали та ядерну діяльність в цілому.

Питання ратифікації Додаткового протоколу в контексті розгортання боротьби світового співтовариства проти міжнародного тероризму і розповсюдження зброї масового знищення

В умовах загострення боротьби з міжнародним тероризмом забезпечення режиму ядерного нерозповсюдження набуває особливого значення. Ініціативи в цій сфері надходять, головним чином, від країн, що знаходяться в авангарді цієї боротьби, і насамперед – від США. Так, виступаючи в лютому 2004 року в Національному університеті оборони (*National Defense University*) (Вашингтон, округ Колумбія), президент США Джордж Буш запропонував [1] сім нових заходів, спрямованих на посилення боротьби з розповсюдженням зброї масового знищення.

Серед них пряме відношення до обговорюваної теми мають ініціативи, що стосуються заходів, які мають на меті підвищення ролі ДП у забезпеченні режиму ядерного нерозповсюдження¹⁷:

«...У світі мають бути створені безпечні, надійні системи для використання цивільних атомних станцій, що не збільшують загрозу розповсюдження ядерної зброї... Провідним світовим ядерним постачальникам варто було б забезпечити надійний доступ, за прийнятними цінами, до палива для цивільних реакторів для тих країн, що відмовляться від процесів збагачення і переробки. Технології збагачення і переробки не є обов'язковими для країн, що використовують ядерну енергію в мирних цілях.

Сорока¹⁸ країн, що входять в Групу ядерних постачальників, варто відмовитися від продажу устаткування і технологій для збагачення і переробки в країни, що не володіють повномасштабними діючими збагачувальними і переробними заводами. Реалізація цієї пропозиції стане на заваді виникненню нових держав, що володіють засобами виробництва матеріалів, що розщиплюються, для виготовлення ядерних бомб. Не можна дозволяти тим, хто намагається заволодіти ядерною зброєю, цинічно маніпулювати ДНЯЗ для того, щоб одержати матеріал та, порушуючи міжнародні зобов'язання, створити інфраструктуру, необхідну для виробництва ядерної зброї.

Для ефективної дії міжнародних норм слід застосовувати примусові заходи. Обов'язок МАГАТЕ - виявляти заборонену ядерну діяльність в усьому світі та інформувати про порушення Ряду Безпеки ООН. Ми повинні бути впевнені, що МАГАТЕ володіє всіма необхідними інструментами для виконання своїх повноважень. Сполучені Штати та інші країни підтримують Додатковий протокол, який вимагає від держав заявляти про широкий спектр ядерної діяльності та ядерні установки і забезпечувати можливість МАГАТЕ інспектувати ці установки.

Як п'ятий захід, я пропоную до наступного року давати дозвіл імпортувати устаткування для цивільних ядерних програм лише тим державам, які підписали Додатковий протокол. Країни, що серйозно ставляться до боротьби з розповсюдженням ядерної зброї, повинні ратифікувати і виконувати Додатковий протокол. Я передаю Додатковий протокол у Сенат і буду наполягати, щоб Сенат без затримки дав згоду на його ратифікацію».

Ці пропозиції знайшли підтримку серед лідерів провідних країн світу. Так, у червні 2004 року за результатами саміту "великої вісімки" в Сі-Айленді (*Sea Island*) було оголошено План

¹⁷ Цитується у перекладі автора

¹⁸ Від часу виступу президента США Група ядерних постачальників розширилася до 44 країн-учасниць.

дій з питань нерозповсюдження [2], в який було включено в уточненому вигляді всі основні положення, що містяться в доповіді президента США.

Так, у розділі «Ядерне нерозповсюдження» заявлено, що вже до наступного саміту "великої вісімки" до Керівних принципів Групи ядерних постачальників будуть внесені необхідні зміни з метою недопущення експорту відповідних товарів у країни, що можуть використати їх для виробництва зброї або сприяти переданню таких товарів до рук терористів.

Лідери країн "великої вісімки" досягли домовленості не давати хід новим ініціативам, якщо вони передбачають передання технологій і устаткування для збагачення і переробки ядерних матеріалів країнам, які на даний момент не використовують такі технології. Крім того заявлено, що держави - члени Організації домагатимуться загальної прихильності принципам, закладеним в Угодах про гарантії і Додаткових протоколах, і закликають усі країни ратифікувати і виконувати зазначені угоди. При цьому підкреслюється, що «Додатковий протокол повинен стати важливим новим стандартом у сфері домовленостей щодо ядерних постачань. Ми будемо працювати, щоб підсилити відповідним чином Керівні принципи Групи ядерних постачальників. Ми плануємо досягти цієї мети до кінця 2005 року».

Стан справ з підписання і ратифікації Додаткових протоколів

За інформацією МАГАТЕ, наведеною на сайті www.iaea.org, станом на 1 березня 2005 року ДП введені в дію вже у 65-и країнах.

ДП набули чинності в більшості країн Європи, за винятком Албанії, Андорри, Білорусі, Боснії і Герцеговини, Естонії, Ліхтенштейну, Мальти, Молдови, Російської Федерації, Сербії і Чорногорії, Словаччини, України.

Якщо з цього переліку виключити Росію, яка є представником ядерних держав, з якими МАГАТЕ підписує «особливі угоди» (в тому числі і ДП), то серед згаданих європейських держав тільки Словаччина і Україна мають ядерно-енергетичні програми і, відповідно, розвинену ядерну галузь. Разом з тим можна впевнено прогнозувати, що у зв'язку зі вступом Естонії та Словаччини в Європейський Союз, а також активізацією зусиль ЄС у даному напрямі (про що свідчить, зокрема, введення в дію ДП у 15-ти державах ЄС 30 квітня 2004 року і ратифікація ДП Швейцарією 1 лютого 2005 року), ці дві країни невдовзі також ратифікують ДП.

Що стосується **ядерних держав де-юре**, тобто 5-ти країн, які володіють ядерною зброєю відповідно до ДНЯЗ, то Сполучені Штати Америки і Російська Федерація підписали (12 червня 1998 і 22 березня 2000 року відповідно), але не ратифікували угоди з МАГАТЕ про введення в дію ДП, тоді як у трьох інших – Великій Британії, Китаї та Франції – ДП вже набули чинності.

Три **ядерні держави де-факто** (країни, що володіють ядерною зброєю, але не є сторонами ДНЯЗ) - Індія, Ізраїль і Пакистан - уклали угоди з МАГАТЕ про гарантії, а ДП навіть не підписували.

Серед **неядерних держав**, що володіють значними ядерно-енергетичними програмами, але з тих чи інших причин не підписують та/або не вводять у дію ДП, слід згадати Аргентину, Бразилію, КНДР (Мексика підписала ДП 29 березня 2004 року).

Перспективи універсалізації Додаткового протоколу в контексті Конференції з розгляду дії ДНЯЗ (травень 2005)

Боротьба міжнародного співтовариства з розповсюдженням зброї масового знищення і тероризмом багатогранна й різноманітна за формами. Одним з найефективніших інструментів цієї боротьби визнано Додаткові протоколи. Підтвердженням цьому є Конференція з розгляду дії ДНЯЗ, яка проходила з 2 по 27 травня 2005 року в Нью-Йорку. На час підготовки статті до друку виступила лише частина учасників, та навіть коротке викладення позицій країн та організацій з приводу Додаткових протоколів демонструє майже однотайну підтримку їх провідними державами.

Процитуємо деякі з них.

Генеральний секретар ООН Кофі Аннан: "... Давно вже слід універсалізувати Додатковий протокол. Він повинен стати новим стандартом для перевірки відповідності".

Генеральний директор МАГАТЕ М. Ель Барадеї зазначив необхідність "підняти планку стандарту інспекцій шляхом затвердження Додаткового протоколу як норми для перевірки відповідності ДНЯЗ. Без розширених повноважень, які дає Протокол, Міжнародне агентство з атомної енергії має обмежені права на проведення інспекцій".

Заступник міністра закордонних справ Російської Федерації: "За останні 5 років стався прогрес у розвитку системи гарантій МАГАТЕ, що є виконанням рішень Конференцій з розгляду ДНЯЗ 1995 та 2000 років. Одним з основних напрямів було розширення застосування Додаткового протоколу до Угоди про гарантії з МАГАТЕ, який є новаторським інструментом забезпечення транспарентності національної ядерної програми... Росія має намір завершити його ратифікацію вже найближчим часом... Питання універсалізації Додаткового протоколу – один з найважливіших напрямів роботи з нерозповсюдження".

Помічник держсекретаря США з питань контролю за озброєннями С. Редмейкер підтвердив курс країни на продовження роботи з реалізації елементів Плану дій, запропонованого президентом Бушем, зокрема, з метою "...універсалізації прихильності до Додаткового протоколу та визнання його як умови ядерного постачання, що забезпечуватиме підсилення засобів перевірки відповідності ДНЯЗ".

Міністр закордонних справ Австралії А. Даунер: "Гарантії МАГАТЕ мають бути підсилені. Комбінація Угоди про всеосяжні гарантії та Додаткового протоколу – це стандарт, який міг би якнайкраще гарантувати довгострокову ефективність ДНЯЗ. Австралія має намір зробити Додатковий протокол умовою постачання австралійського урану до таких країн (які ввели в дію ДП. – С. К.) і радитиметься з іншими країнами, експортерами та імпортерами, щодо синхронного застосування такого заходу".

Міністр закордонних справ Японії Н. Машімура підкреслив "важливість універсалізації Додаткового протоколу як найреалістичнішого та найефективнішого засобу підсилення сучасного міжнародного режиму нерозповсюдження".

Міністр закордонних справ ФРН Йошка Фішер: "Для того щоб краще виявляти порушення, наші сучасні можливості щодо перевірок мають бути вдосконалені. В першу чергу ми повинні універсалізувати Додатковий протокол МАГАТЕ і зробити його новим стандартом перевірок щодо ДНЯЗ".

Заступник міністра закордонних справ Канади Дж. Райт: "...Канада закликає учасників Конференції визнати, що Угода про всеосяжні гарантії разом з Додатковим протоколом становлять стандарт гарантій щодо ДНЯЗ відповідно до виконання статті III Договору".

За активної підтримки провідних країн світу можна з високою ймовірністю прогнозувати енергійне просування ідеї універсалізації Додаткового протоколу як ефективного інструменту перевірок відповідності зобов'язань країн стосовно ДНЯЗ.

Проблеми, пов'язані з ратифікацією та імплементацією ДП в Україні

В Україні питання про ратифікацію ДП розглядається понад п'ять років. Такий істотний проміжок часу можна лише деякою мірою пояснити наявністю проблем, які мають бути вирішені, щоб наша країна не тільки ратифікувала документ, а й забезпечила чітке виконання всіх його положень. Аналіз цих проблем з урахуванням задекларованої як колишнім, так і теперішнім керівництвом держави пріоритетності заходів, пов'язаних з реалізацією євроатлантичних устремлень України, показує, що зазначені проблеми мають так би мовити "технічний" характер. Коротко зупинимося на проблемах, які фахівці [3] в цій галузі визначили як основні.

1. Необхідність надання МАГАТЕ деяких даних, що становлять державну таємницю

Той факт, що за Радянського Союзу майже вся ядерна галузь у той чи інший спосіб була пов'язана з військово-промисловим комплексом, неминуче накладав відбиток на обсяг і

категорію інформації, яка підлягала засекречуванню. Здобувши незалежність, Україна відмовилася від ядерної зброї, однак у нормативно-правовій базі країни збереглися «рудименти» колишніх підходів до засекречування інформації. Такі підходи вже не відповідають ані без'ядерному статусові нашої країни, ані сучасним вимогам транспарентності ядерної діяльності у зв'язку із забезпеченням режиму ядерного нерозповсюдження і протидією загрози ядерного тероризму.

Сучасна нормативно-правова база передбачає певні процедури перегляду зводу даних, віднесених до державної таємниці, тобто ця проблема цілком може бути вирішена в установленому законодавством порядку. Ревізія, безперечно, повинна проводитися виважено, без завдання шкоди національній безпеці.

2. Складання переліку підприємств, що підпадають під вимоги ДП

Відповідно до вимог Додаткового протоколу значно розширюється коло підприємств та організацій, про діяльність яких необхідно буде подавати інформацію до МАГАТЕ. До таких організацій віднесено і структури, які виготовляють товари подвійного використання, виконують науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, пов'язані з ядерним паливним циклом, але не з ядерними матеріалами, та ін.

3. Розробка нормативно-правових документів для забезпечення імплементації ДП

До процесу виконання заходів з реалізації положень ДП залучатиметься низка центральних органів виконавчої влади, підприємств, науково-дослідних, проектно-конструкторських та інших організацій різних форм власності. У разі ратифікації цього документа потрібно буде розробити і прийняти нормативно-правові акти, які визначатимуть порядок і процедури передання необхідної інформації спочатку до Державного комітету ядерного регулювання України (компетентного національного органу з питань гарантій), а після відповідної обробки її – і до МАГАТЕ.

Крім того, зміни в нормативно-правовій базі мають відбивати значне розширення прав інспекторів МАГАТЕ, зокрема право здійснення візитів, без попередження, в будь-які будівлі на майданчиках ядерних об'єктів, а також можливість брати проби за межами заявлених місць перебування ядерного матеріалу.

За умов надання додаткових повноважень інспекторам МАГАТЕ нормативно-правова база повинна чітко регулювати заходи, спрямовані на запобігання розкриттю інформації щодо ядерного розповсюдження, на виконання вимог фізичного захисту та безпеки, захисту комерційної таємниці, а також інформації, яка перебуває в приватній власності.

4. Необхідність додаткових витрат і ресурсів

Оцінка результатів ратифікації ДП з точки зору витрат і ресурсного забезпечення вимагає врахування багатьох факторів, незаперечним є лише одне – процес ратифікації потребує виділення певних коштів і ресурсів, непрямым підтвердженням чому є згадування про збільшення фінансування діяльності з реалізації Додаткових протоколів у штаб-квартирі МАГАТЕ і на місцях (реалізація ДП у державах-членах) в одній з доповідей Генерального директора МАГАТЕ [4].

Замість резюме

Узагальнюючи наведену інформацію, звернімо увагу на таке:

1. **До принципів противників ДНЯЗ**, а також договорів й угод, які випливають з нього, в тому числі ДП, **можна віднести ядерні держави де-факто**, тобто Індію, Ізраїль і Пакистан, що дотримуються політики ядерного стримування під час довгострокових регіональних конфліктів, сторонами яких вони є.

2. **До країн, що не ввели в дію ДП, у переважній більшості належать країни третього світу.** До цього списку можна також додати незначну кількість країн з розвиненою ядерною галуззю.

3. Серед членів ЄС лише Словаччина та Естонія не ратифікували ДП. Водночас **усі 4 офіційних кандидати на вступ в ЄС – Болгарія, Хорватія, Румунія і Туреччина – вже кілька років як ратифікували ДП** (перші три – у 2000, а Туреччина – у 2001 році).

4. **Країни, які утримуються з тих або інших причин від введення в дію ДП, надалі, очевидно, стануть об'єктами дедалі зростаючого тиску з боку провідних держав світу** (насамперед, членів "великої вісімки"), що проявлятиметься в різних формах (політичних, економічних, дипломатичних тощо). Ілюстрацією може слугувати ситуація навколо ядерної програми Ірану з урахуванням того, що Іран дав серйозні приводи для підозр стосовно абсолютно мирної спрямованості його ядерної програми.

5. **Розвиток системи гарантій МАГАТЕ, ймовірно, здійснюватиметься в напрямі прийняття Угоди про всеосяжні гарантії та Додаткового протоколу як загальноновизнаного стандарту стосовно перевірок відповідності діяльності держави її зобов'язанням за ДНЯЗ.**

6. **Ратифікація Додаткового протоколу може викликати деяке збільшення витрат на функціонування державної системи обліку і контролю ядерних матеріалів,** відповідних підрозділів центральних органів виконавчої влади, підприємств і організацій, а також на розробку необхідної нормативно-правової бази для імплементації ДП. Однак передбачувані фінансові витрати будуть значно менші за ті збитки, що може понести наша країна у випадку застосування санкцій у разі відмови від ратифікації.

7. **Ратифікація Україною ДП підтвердить послідовність її миролюбної політики** і прихильність принципам забезпечення міжнародного режиму ядерного нерозповсюдження та протидії загрози ядерного тероризму, що особливо важливо на тлі закликів деяких вітчизняних політиків переглянути без'ядерний статус України.

Висновки

З огляду на заявлену стратегічну мету зовнішньої політики – інтеграцію в Європейське співтовариство, а також на те, що нове політичне керівництво України позиціонує її як потенційного кандидата в ЄС, продовження політики неприйняття співробітництва з МАГАТЕ, "великою вісімкою" та світовим співтовариством у сфері ядерного нерозповсюдження і боротьби з ядерним тероризмом виглядатиме, м'яко кажучи, нелогічним. Неможливо здійснювати інтеграцію країни в європейські та євроатлантичні структури лише за окремими обраними нею напрямками.

Продовження курсу, започаткованого 12 січня 2005 року, неминуче відкине нашу країну у табір принципівих противників ДП, чия позиція щодо володіння ядерною зброєю продиктована їхньою участю в недавніх регіональних війнах і збройних конфліктах, а також напруженістю, яка зберігається у відповідних регіонах світу. Якщо Україна не прагне вийти з ДНЯЗ і створювати ядерну зброю, то важко знайти раціональні причини відмови від ратифікації Договору.

Насамкінець, хотілося б порівняти підготовку тієї чи іншої країни до вступу в ЄС зі створенням мозаїчного "портрету" країни-кандидата. І хоча такий "портрет" складається з багатьох елементів, та серед них є й такі, що визначатимуть загальне враження від нього. Так от, саме до таких елементів можна віднести прихильність цілям боротьби з ядерним розповсюдженням та ядерним тероризмом, для підвищення ефективності якої і впроваджується ДП. Отже, на запитання, винесене в заголовок статті, відповідь буде такою: якщо Україна прагне в ЄС, то розумної альтернативи ратифікації Договору немає.

Точка зору автора може не збігатися з офіційною позицією Інституту проблем національної безпеки.

Література:

1. *President Announces New Measures to Counter the Threat of WMD* // <http://www.ndu.edu/info>
2. *G-8 Action Plan on Nonproliferation* // www.whitehouse.gov/news/releases/2004/06/
3. *Лопатін С. Україна та гарантії МАГАТЕ* // *Безпека та нерозповсюдження*. – 2004. - №3.
4. *Ель Барадеї М. Концептуальні основи комплексних гарантій* (14 лютого 2002 р., GOV/2002/8).

Зміцнення Глобального Партнерства
Україна та Глобальне партнерство: можливості розвитку

**Роман Селінг*,
Мері Бет Нікітін,**

Центр стратегічних та міжнародних досліджень, Вашингтон

Зміна Уряду в Україні в результаті мирної "помаранчевої революції" дає підстави сподіватися на вирішення тих проблем розповсюдження, які залишилися донині в цій європейській країні. З огляду на те, що Україна була обрана наступною для надання допомоги в рамках Програми глобального партнерства країн "великої вісімки", такий розвиток подій обіцяє більше можливостей для розширення діяльності у сфері нерозповсюдження в Україні. Майбутні завдання повинні бути чітко визначені:

- повернення високозбагаченого ядерного палива дослідницьких реакторів та критичних збірок з інститутів у Харкові, Києві та Севастополі до Російської Федерації;
- переведення дослідницьких реакторів і підкритичних збірок в Інституті ядерних досліджень у Києві та Національному інституті ядерної енергії і промисловості у Севастополі на низькозбагачене ядерне паливо або їх повне зупинення;
- вдосконалення системи експортного контролю, особливо у зв'язку з посиленням заходів прикордонної безпеки в районі Придністров'я та уздовж Чорного моря;
- прискорення процесу підписання з Україною Угоди про реалізацію програми запобігання розповсюдженню біологічної зброї;
- проведення оцінки закладів біологічних і хімічних досліджень з метою ліквідації надлишкової інфраструктури; консолідація/ліквідація небезпечних патогенів, посилення фізичного захисту матеріалів та інститутів, що залишилися;
- сприяння процесу переорієнтації спеціалістів з питань ракетних технологій та ЗМЗ на мирну дослідницьку діяльність.

Більшість елементів програми були раніше реалізовані окремими країнами-учасницями Програми глобального партнерства "великої вісімки". Найголовнішим є те, що всі вони збіглися зі спектром цілей, викладених у програмі саміту країн глобального партнерства в Кананаскісі (Канада) у червні 2002 року.

Передісторія

У 1992 році, відповідно до Лісабонського протоколу, Україна зобов'язалась стати без'ядерною державою. Після підписання всеохопної угоди, яка активізувала дію *Програми спільного зменшення загрози (ПСЗЗ)* в Україні, та отримавши запевнення від США про зобов'язання здійснити значне фінансування, Україна почала виконувати обіцянки і вже в січні 1994 року підписала тристоронню заяву. За цим документом Україна зобов'язалася передати ядерну зброю, розташовану на її території, Росії. У відповідь на цей акт Сполучені Штати та Росія взяли на себе зобов'язання гарантувати Україні безпеку.

* Роман Селінг, дослідник, Мері Бет Нікітін, співдослідник, Центр стратегічних та міжнародних досліджень, Вашингтон, О.К. Публікація здійснена за люб'язною згодою авторів. Коментарі ви можете надіслати за адресою mnikitin@csis.org або rsehling@csis.org

Підписання заяви проклало Україні шлях до ратифікації **Договору про скорочення стратегічного наступального озброєння (СНО-1)** з приєднанням до **Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ)** наприкінці 1994 року. Разом усі ці кроки повинні були привести до матеріалізації фінансових зобов'язань США. Першим та найголовнішим є те, що Сполучені Штати взяли на себе зобов'язання допомагати Україні в питаннях: а) передачі ядерної зброї, знищення засобів доставки та всієї асоційованої інфраструктури; б) запобігання переключенню наукових знань про ЗМЗ; в) запобігання розповсюдженню ЗМЗ.

Досягнення

ї *Передача ядерної зброї, знищення засобів доставки та всієї пов'язаної з цим інфраструктури*

До червня 1996 року Україна виконала основні зобов'язання, передавши Росії всю ядерну зброю на утилізацію. Десь до початку 2002 року в рамках програм Міністерства оборони США з утилізації стратегічної ядерної зброї та ліквідації інфраструктури виробництва ЗМЗ Україна ліквідувала 176 міжконтинентальних балістичних ракет (МБР), їхні шахти та приналежні до них центри контролю запуску, а також 38 стратегічних бомбардувальників і 483 крилаті ракети Х-55, здатні нести ядерні боєзаряди.

Україна також отримала від Сполучених Штатів додаткову фінансову допомогу для ліквідації різних нестратегічних бойових систем. На даний час 51 бомбардувальник і навчальні літаки разом з 236 крилатими ракетами Х-22, здатними нести ядерні боєзаряди, були утилізовані за рахунок фінансування, передбаченого для Програми спільного зменшення загрози.

Ядерна зброя та пов'язана з нею інфраструктура			
Зброя/матеріали	Виконані проекти	Проекти на стадії виконання	Майбутні проекти
- Від 1240 до 2000 стратегічних боєзарядів - 3000 тактичних боєзарядів - 130 МБР РС-18 (СС-19 за американською класифікацією) - 46 МБР РС-22 (СС-24) - 14 МБР РС-22 (СС-24), невстановлені, без б/з - 32 МБР РС-18 (СС-19), невстановлені, з 1-м та 2-м ступенями прискорювача - 11 бомбардувальників ТУ-160 - 27 бомбардувальників ТУ-95 - 483 крилаті ракети Х-55 - 55 бомбардувальників ТУ-22М - 4 навчальні ТУ-134 - 6 бомбардувальників ТУ-142 - 346 крилатих ракет Х-55	Ліквідація стратегічної ядерної зброї та інфраструктури ЗМЗ, Міністерство оборони: - всі боєзаряди вивезено з території України до червня 1996 року - 130 МБР РС-18 (СС-19) і 46 РС-22 (СС-24) та приналежну інфраструктуру (шахти і центри контролю запусків) знищено до жовтня 2001 року - ступені прискорювача двох невстановлених МБР РС-18 (СС-19) знищено у 2003 році - 1-й та 2-й ступені прискорювача передано до Росії в 2002 році - 11 ТУ-160 і 27 ТУ-95 та 483 крилаті ракети ліквідовано на початку 2002 року - додаткових 8 ТУ-160 і 3 ТУ-95 та 582 крилаті ракети передано Росії у рахунок погашення боргу на початку 2000 року - 12 бомбардувальників ТУ-22М, 2 ТУ-142 та 110 крилатих ракет Х-22 ліквідовано у 2004 році	Ліквідація стратегічної ядерної зброї та інфраструктури ЗМЗ, Міністерство оборони: Мають бути ліквідовані: - 43 бомбардувальники ТУ-22М - 4 навчальні ТУ-134 - 4 бомбардувальники ТУ-142 - 236 крилатих ракет Х-22	В результаті відновлення Програми спільного зменшення загрози у 2003 році та перегляду її обсягів нижченаведені програми були зупинені та передані на виконання Україні: - установки для утилізації ракетного палива РС-22 (СС-24) (доти, доки не буде використано методи спалювання або підриву) - утилізація складських приміщень та ракет на рідкому паливі - ліквідація інфраструктури авіабаз Припинення програм з утилізації ракетного палива було негативно сприйняте української стороною, яка віддавала перевагу методам утилізації (гідророзмив), що їх США не були готові фінансувати. Віднині Україна самостійно здійснюватиме утилізацію 5000 тонн палива

Запобігання переключенню наукових знань про ЗМЗ

Паралельно з вищевикладеною діяльністю за підтримки Міжнародного науково-технічного центру в Москві та Науково-технічного центру в Києві з моменту початку їхньої діяльності у 1992 та 1994 роках відповідно США спільно з іншими країнами залучили приблизно 71000 науковців країн колишнього Радянського Союзу. Намагаючись запобігти імміграції науковців до країн, причетних до розповсюдження, обидва центри розробили та здійснили понад 2000 проектів, спрямованих на переорієнтацію використання знань та навичок науковців шляхом переведення їх у площину мирних досліджень.

Центр в Україні залучив 12000 науковців, з яких 7000 у минулому працювали в інститутах, що могли мати відношення до розповсюдження, діяльність яких головним чином концентрувалась на ядерних, біологічних, хімічних дослідженнях та ракетних технологіях. Починаючи з 1994 року 117656922 дол. США було витрачено на виконання 844 проектів, координацію яких здійснював переважно НТЦУ. Приватні організації профінансували 189 з них загальною вартістю 30611800 доларів США.

Різні урядові агентства Сполучених Штатів доповнювали міжнародні проекти Центру своїми власними програмами, в тому числі ініціювавши підтримку *Програми переорієнтації науковців* в Україні.

Запобігання розповсюдженню матеріалів, які можуть бути використані для виробництва ЗМЗ

Третя найбільша за масштабами програмна діяльність покликана забезпечити захист високозбагаченого урану (ВЗУ) в умовах неадекватно охоронюваних дослідницьких інститутів з метою запобігання можливому викраденню або іншим переключенням державними чи недержавними акторами. За допомогою Сполучених Штатів спільно з Японією та Швецією було проведено вдосконалення комплексних систем безпеки кожного з трьох ядерних науково-дослідницьких інститутів¹⁹, де зберігається значна кількість ВЗУ, зі створенням центрального пульта охорони, встановленням сенсорів та відеокамер.

Завдяки низці програм США, в тому числі *Ініціативі із забезпечення нерозповсюдження ЗМЗ* (Міністерство оборони) та *Програмі „друга лінія оборони“* (Міністерство енергетики), вдалося значно підвищити ефективність контролю кордонів та значною мірою запобігти контрабандному вивезенню матеріалів для виробництва ЗМЗ. У зв'язку з цим новітнє обладнання для виявлення радіоактивних матеріалів було встановлено на ключових пунктах перетину державного кордону по всій країні.

Раніше Державний департамент встановив правові рамки роботи шляхом надання допомоги при розробці законопроектів у сфері експортного контролю, а також проведення навчання у сфері застосування як нових правил, так і нового обладнання. Протягом 2005 року передбачено встановлення 25 додаткових одиниць радіаційних детекторів в Україні і, зокрема, на кордоні з Придністровським регіоном.

Завдання на майбутнє

Після ліквідації значної частини ЗМЗ та її виробничої інфраструктури в Україні, відтоді як загроза розповсюдження ЗМЗ і технологій її виробництва відступила, майбутні зусилля та діяльність повинні бути спрямовані на вдосконалення виконання програм в інших сферах.

Повернення ВЗУ та переведення дослідницьких реакторів на низькозбагачений уран (НЗУ)

Досить важливим моментом, який потребує ретельного вивчення, є повернення ВЗУ з наступним перетворенням його на уран з більш низьким рівнем збагачення з метою зниження

¹⁹ Автори припускаються неточності, відносячи до цього числа севастопольський Національний інститут ядерної енергії та промисловості. Це навчальний заклад, а не науково-дослідницький інститут, хоча він і здійснює певні наукові дослідження (прим. ред.)

ризиків можливого переключення. В Україні існує три науково-дослідницьких²⁰ інститути, в яких і досі зберігаються у значних кількостях свіже і відпрацьоване ВЗУ, а саме в Києві, Харкові та Севастополі. З огляду на недостатній рівень самозахисту відпрацьований ВЗУ являє собою особливу проблему розповсюдження, оскільки матеріал має порівняно низький рівень радіоактивності. Консолідація ВЗУ на одному об'єкті дала б можливість Україні частково протистояти переключенням, концентруючи зусилля й кошти на забезпеченні фізичного захисту чутливих матеріалів.

Однак з таким попитом на ВЗУ з боку різних акторів на міжнародній арені, який демонструє нам статистика інцидентів, пов'язаних з незаконним обігом матеріалів, гарантована безпека може бути досягнута тільки шляхом повернення матеріалу з подальшим зменшенням збагачення урану до рівня, який гарантує нерозповсюдження. На даний час переговори між Україною і США щодо вивезення ВЗУ із Севастополя знаходяться на стадії підписання угоди.

З іншого боку, зусилля з повернення українського ВЗУ повинні здійснюватися паралельно з процесом переведення дослідницьких реакторів і підкритичних збірок у Києві та Севастополі на низькозбагачений уран або повного їх зупинення. Втім, якщо переведення на низькозбагачене паливо було оцінено як один з найвірогідніших варіантів подальшої долі дослідницького реактора в Києві, то стосовно севастопольського було прийнято рішення про повне його зупинення.

²⁰ Див. редакційний коментар 1.

Захист та повернення високозбагаченого урану (ВЗУ) для дослідницьких реакторів²¹			
Інститути/матеріали	Виконані проекти	Проекти на стадії виконання	Майбутні проекти
Харківський фізико-технічний інститут : - значна кількість ВЗУ у вигляді порошку Інститут ядерних досліджень, Київ: - один дослідницький реактор ВВЕР-М та одна непрацююча критична збірка зі значною кількістю ВЗУ Національний інститут ядерної енергії та промисловості, Севастополь: - один непрацюючий дослідницький реактор ІР-100 та дві підкритичні збірки зі значною кількістю ВЗУ	Міжнародне співробітництво та захист ядерних матеріалів (Міністерство енергетики): <i>Ядерні об'єкти цивільного призначення</i> - всебічне підвищення рівня фізичного захисту здійснено у Харківському інституті за фінансової участі Великої Британії, Японії, Швеції та МАГАТЕ - всебічне підвищення рівня фізичного захисту також здійснено у СНІЯЕІП та Київському ІЯД НАНУ - навчання персоналу у сфері фізичного захисту, обліку та контролю ядерних матеріалів у Регіональному навчальному центрі ім. Джорджа Кузмича, Київ, Україна. Нерозповсюдження та міжнародна безпека (Міністерство енергетики): <i>Співробітництво у сфері зниження рівня збагачення урану для дослідницьких та випробувальних реакторів:</i> - аналіз переведення дослідницьких реакторів був ініційований в Україні в 2003 році <i>Повернення палива для дослідницьких реакторів до Росії:</i> - інспекційна перевірка, організована у 2003 році за участю Росії та МАГАТЕ - у травні 2004 року підписано угоду з Росією стосовно фінансування повернення свіжого та відпрацьованого ВЗУ	Нерозповсюдження та міжнародна безпека (Міністерство енергетики): <i>Повернення палива для дослідницьких реакторів до Росії:</i> - переговори з ХФТІ тривають, водночас вивчається можливість використання низькозбагаченого урану в майбутній критичній збірці, в протилежному випадку вона здатна працювати на ВЗУ - наближення до завершення переговорів щодо вивезення ВЗУ з ядерних об'єктів у Києві та Севастополі, останній є більш передовим <i>Повернення палива для дослідницьких реакторів до Росії:</i> - досі тривають переговори стосовно об'єктів у Києві (доцільність переведення на НЗУ перевіряється) та Севастополі (повне зупинення було погоджено) - аналіз переведення на НЗУ розпочався у 2002 році Міжнародне Агентство з атомної енергії: - досі триває вдосконалення програми фізичного захисту в ІЯД НАНУ (Київ)	Ініціатива із зниження глобальної загрози (Міністерство енергетики): <i>Повернення палива для дослідницьких реакторів до Росії</i> - транспортування неопроміненого ВЗУ радянського походження планується завершити до 2005 року. Схоже, що Україна не зможе виконати заплановане до зазначеної дати <i>Співробітництво в галузі зниження рівня збагачення урану для дослідницьких та випробувальних реакторів:</i> - 28 дослідницьких реакторів було визначено для переведення на НЗУ, 4 з них - на 2006 фінансовий рік. - українські установки можуть увійти до цього списку

У даному разі фінансуватися мають не лише демонтаж, охорона навколишнього середовища, а й працевлаштування персоналу інститутів. Опір, який чинить Севастополь поверненню ВЗУ та переведенню реактора на НЗУ, міг би виявитися шкідливим для Уряду України, особливо враховуючи його нагальну потребу в підтримці запланованих заходів.

Так, стосовно повернення високозбагаченого урану з Харкова переговори досі залишаються на початковій стадії, хоча український уряд у цілому підтримує проект. Науковці ж інституту зацікавлені в проведенні досліджень з використанням ще не відпрацьованої підкритичної збірки, яка працювала б на ВЗУ. Перед тим як приймати рішення про повернення ВЗУ, слід вивчити можливість використання НЗУ в подібних критичних збірках, тим більше, що вищі органи влади доки не втратили такої зацікавленості.

У разі якщо Україна наполягатиме на використанні ВЗУ, потрібно забезпечити впевненість, що необхідні кошти будуть виділятися для обслуговування раніше створених комплексних систем фізичного захисту, створених на згаданих установках. У рамках Тресторонньої ініціативи США, Росія і МАГАТЕ могли б визнати свою головну роль у можливому поверненні ВЗУ. Інші члени Глобального партнерства могли б приєднатися і зробити свій

²¹ Таблиці містять інформацію про регіональну та глобальну програми зниження загрози, до яких у даний або, можливо, найближчий час може увійти й Україна.

внесок, особливо у процес послідовного переведення працюючих на ВЗУ реакторів на НЗУ, так само як і у поліпшення стану навколишнього середовища за умови зупинення реактора СНІАЕІП.

Прикордонна безпека

США завжди надавали активну допомогу у вигляді консультацій з розробки нормативно-правової бази у сфері експортного контролю, в організації та проведенні навчання для відповідних органів, постачанні обладнання для виявлення та припинення нелегального переміщення матеріалів для виробництва ЗМЗ через ключові пункти перетину кордонів.

Крім збільшення кількості обладнання для виявлення радіоактивних матеріалів, яке вже сьогодні доступне українській владі, та забезпечення його технічним обслуговуванням у майбутньому, треба підвищувати можливості контролю кордонів, у тому числі морської їх частини.

Підвищення безпеки кордонів			
Прикордонна ділянка	Виконані проекти	Проекти на стадії виконання	Майбутні проекти
Україна має спільний кордон з 7 країнами: - Румунія (531 км) - Молдова (939 км) - Угорщина (103 км) - Словаччина (97 км) - Польща (526 км) - Білорусь (891 км) - Росія (1576 км) Довжина наземної частини кордону: 4663 км Довжина Чорноморського узбережжя: 2782 км Виклики надходять з Придністровського регіону Молдови	Ініціативи із забезпечення нерозповсюдження ЗМЗ (ІЗН ЗМЗ) (Міністерство оборони): - у 2003 році було надано правову допомогу - розробка вимог, практичного підходу та формування стратегії України на 2004 рік - Забезпечення ключових портів обладнанням для виявлення радіоактивних речовин, а також матеріальна допомога та навчання Міжнародна програма захисту ядерних матеріалів (Міністерство торгівлі): <i>Друга лінія оборони:</i> - встановлення обладнання для виявлення радіоактивних матеріалів на одному з прикордонних об'єктів - організація для 24 спеціалістів правоохоронних органів навчання з виявлення радіоактивних матеріалів Програма допомоги в галузі експортного контролю та безпеки кордонів (Уряд): - допомога ряду країн колишнього Радянського Союзу в розробці та подальшій реалізації всеохопного законодавства про експортний контроль - організація навчання та забезпечення обладнанням для виявлення радіоактивних матеріалів Фонд ядерної безпеки та роззброєння (Уряд): - організація навчання та забезпечення країн колишнього Радянського Союзу обладнанням для виявлення радіоактивних матеріалів - правовий/парламентський форум з програми експортного контролю - розширення моделі ліцензування та силового правозастосування в Україні	Ініціативи із забезпечення нерозповсюдження ЗМЗ (ІЗН ЗМЗ) (Міністерство оборони): - наближається до завершення у 2004 році реалізація угоди про ІЗН ЗМЗ - діяльність, що здійснюється в рамках реалізації Угоди про здійснення експортного контролю - в майбутньому ініціативи поширюватимуться на морську частину кордону - цей проект планується об'єднати з проектом Міністерства енергетики "друга лінія оборони", що дасть змогу контролювати від 90 до 95% українського транспортного руху через міжнародні та державні наземні пункти в'їзду Програма допомоги в галузі експортного контролю та безпеки кордонів (Уряд): - - зусилля з підвищення прикордонного контролю, команди швидкого реагування, продовження вдосконалення зв'язку в 2006 році - буде надано подальшу допомогу у вдосконаленні правової бази з питань прикордонної безпеки та експортного контролю, основний акцент буде зроблено на розробці законів, правил, ліцензуванні та здійсненні внутрішньофірмового контролю	- прискорення завершення реалізації угоди про ІЗН ЗМЗ - координація існуючих та майбутніх зусиль із загальними цілями для: ▪ розширення можливостей України відслідковувати нелегальний рух ядерних та радіоактивних матеріалів через кордон ▪ розширення співробітництва у сфері безпеки морських кордонів за допомогою Ініціативи із забезпечення нерозповсюдження ЗМЗ, залучаючи до цього країни-члени НАТО - Туреччину, Румунію, Болгарію разом з Україною як учасницею програми Партнерство заради миру ▪ підвищення рівня безпеки кордонів та розширення діяльності із запобігання незаконному обігу ЯМ та РМ шляхом об'єднання держав-членів ГУУАМ (Грузія, Узбекистан, Україна, Азербайджан, Молдова) у цій сфері, облаштування прикордонних об'єктів додатковим обладнанням, виявлення радіоактивних матеріалів та проведення навчання щодо його застосування

Примечание [N1]: Сергію Івановичу, прошу підказати як ще, або як офіційно можна перекласти interception efforts

В той час як Міністерство оборони планує представити заходи для вирішення цієї проблеми, вже сьогодні слід проводити роботу з поширення Ініціативи із забезпечення нерозповсюдження, яка фокусується на перешкодженні нелегальним поставкам матеріалів ЗМЗ. Таким чином, взявши до уваги тісні зв'язки Сполучених Штатів з країнами-членами НАТО – Туреччиною, Румунією та Болгарією, необхідно разом з іншими країнами-учасниками Глобального партнерства ініціювати координацію зусиль з Україною щодо ситуації в Чорноморському регіоні, потенційно підводячи до повного залучення цих країн як членів Ініціативи.

Подібним чином активізації роботи із забезпечення безпеки кордонів могло б сприяти зростаюче об'єднання зусиль з країнами-членами ГУУАМ – Грузією, Україною, Узбекистаном, Азербайджаном та Молдовою. Раніше Державний департамент проводив подібну політику з метою заборони і перешкодження розповсюдженню матеріалів ЗМЗ, організовуючи навчання та забезпечуючи постачання до деяких з цих країн обладнання для моніторингу радіоактивних матеріалів...

Інститути дослідження біологічної та хімічної зброї

На території України розташовано кілька біологічних та хімічних дослідницьких інститутів, причетних до розповсюдження, які можна порівняти з інститутами Росії та Казахстану. Сьогодні відсутність угоди про реалізацію домовленостей між США та Україною вельми ускладнює досягнення будь-якого прогресу в цій сфері. Підписання такої угоди сприяло б прискоренню вирішення проблем безпеки на цих об'єктах.

Ліквідація інфраструктури виробництва біологічної та хімічної зброї, вдосконалення безпеки			
Інститут/матеріали	Виконані проекти	Проекти на стадії виконання	Майбутні проекти
Біологічні дослідницькі інститути, причетні до розповсюдження: - Інститут епідеміології та інфекційних захворювань, Львів - Міжнародний інститут клітинної біології, Київ - Інститут мікробіології та вірусології ім. Заболотного, Київ - Дослідницький центр, Одеса - Дослідницький центр, Київ Хімічні дослідницькі інститути, які мають відношення до розповсюдження: - Дослідницький центр, Ужгород - Дослідницький центр, Дніпропетровськ - Інститут штучних тканин і експериментальних рослин, Київ - Дослідницький центр, Харків	Ініціатива із забезпечення нерозповсюдження ЗМЗ (в минулому <i>Російська конверсійна ініціатива</i>) <i>Міністерство енергетики:</i> - дослідницькі програми були засновані разом з іншими урядовими агентствами США на базі колишніх центрів дослідження біологічної зброї: ▪ Міжнародного інституту клітинної біології, Київ ▪ Інституту мікробіології та вірусології ім. Заболотного, Київ Ініціатива з нерозповсюдження технологій (знань) про ЗМЗ (НТ(З)ЗМЗ), Уряд: Наукові центри: - Науково-технологічний центр, з 1994 року Україна залучила до участі в проєкті 303 біологів та 705 хіміків, науковців з інститутів, які мають відношення до розповсюдження - Громадський фонд досліджень та розвитку (за фінансової підтримки різних агентств Уряду США): - з 1995 року в Україні були	Ініціатива із забезпечення нерозповсюдження ЗМЗ, <i>Міністерство енергетики:</i> - до 2010 року заплановано щорічно залучати 8200 науковців з країн колишнього Радянського Союзу, у 2015 році їхня кількість повинна сягнути 9000 Ініціатива із запобігання розповсюдженню біологічної зброї, Міністерство оборони: - відбулися переговори щодо реалізації Угоди про зменшення біологічної загрози Біологічна безпека та запобігання (ББЗ): - очікується завершення переговорів. Кошти для фінансування одного з інститутів передбачено бюджетом на 2006 рік Спільні біологічні дослідження (СБД): - планується розширення проєкту в Україні; на затвердження запропоновано 7 проєктів у сфері СБД Виявлення та протидія носіям загроз: - робота над ВПЗЗ провадилась у зв'язку з вищезгаданими проєктами ББЗ та СБД за межами Росії, питання залучення інституту досі не вирішено.	Запобігання розповсюдженню біологічної зброї, Міністерство оборони: - завершити реалізацію Угоди Виявлення та протидія носіям загроз (ВПЗЗ) і Біологічна безпека та запобігання (ББЗ): - провести оцінку уразливості українських підприємств зі створення та виробництва БЗ, що залишилися - здійснити необхідне вдосконалення системи безпеки - видалити/консолідувати небезпечні патогени та штами - перетворити інститути на діагностичні центри Спільні дослідження у сфері біології: - ініціювати додаткові спільні дослідницькі проєкти з українськими інститутами Ліквідація інфраструктури ЗМЗ <i>Міністерство оборони:</i> Ліквідація інфраструктури для створення та

Примечание [N2]: Threat Agent Detection and Response. Єдиний варіант перекладу назви цієї програми, який я знайшов в Інтернеті, - це переклад російською мовою "Выявление и противодействие возбудителям угроз."

	профінансовані спільні дослідження, здійснено комерціалізацію досліджень, а також надано гранти на відвідування на суму понад 8,4 млн дол. США - фонд співпрацює з науковими центрами так само, як і з проектом <i>Спільного біологічного дослідження</i> Міністерства оборони США	Нерозповсюдження технологій (знань) про ЗМЗ, Уряд: Програма біохімічної переорієнтації - доступ до двох нових додаткових державних інститутів біологічної та хімічної зброї в Росії та країнах колишнього Радянського Союзу буде отримано на 2005 рік - доступ, принаймні, до чотирьох нових інститутів дослідження ЗМЗ в Росії та країнах колишнього Радянського Союзу буде отримано на 2006 рік Ініціатива в біоіндустрії - в 2005 та 2006 роках на пріоритетних підприємствах зі створення та виробництва БЗ повинна розпочатися робота над двома новими проектами конверсії та комерціалізації в біоіндустрії	виробництва БЗ: - утилізація зайвої інфраструктури для створення і виробництва БЗ, непотрібної для мирних досліджень Ініціатива нерозповсюдження технологій (знань) про ЗМЗ, Уряд: - мінімізувати діяльність шляхом координації розширення діяльності з агентствами уряду США та іншими міжнародними агентствами

Удалено:

По-перше, імовірно, буде необхідно здійснити переоцінку залишкової виробничої інфраструктури та наборів патогенів, які зберігаються в цих інститутах. Потім необхідно здійснити ліквідацію всіх потужностей, не потрібних для цілей дослідження в мирних цілях. Паралельно небезпечні патогени та культури повинні бути знищені або принаймні консолідовані в одному безпечному сховищі, в жодному разі не розповсюджені серед інших багаточисленних інститутів. Такі заходи необхідно здійснювати насамперед в інститутах протичумних захворювань (Одеса, Львов). Водночас до реалізації цих проектів мають бути залучені науковці інститутів, яким доцільно запропонувати перспективну роботу на майбутнє. Необхідні кроки в галузі вдосконалення фізичного захисту дослідницьких інститутів, ліквідації інфраструктури та консолідації або ліквідації патогенів можуть бути здійснені лише за умови підписання угоди про реалізацію домовленостей та надання доступу до об'єктів. Як тільки все це буде виконано, Програма запобігання розповсюдженню біологічної зброї, що її координує Міністерство оборони США, зможе задовольнити всім необхідним потребам.

Акцент на цих роботах доповнюють програми, спрямовані на переорієнтацію науковців. Йдеться про програми переорієнтації діяльності в біохімічній галузі та ініціативу в біотехнологічній промисловості Державного департаменту США, програму Міністерства оборони щодо спільних досліджень у галузі біології та Глобальну ініціативу Міністерства енергетики щодо запобігання розповсюдженню. Всі ці три агентства планують розширювати свою діяльність в Україні.

Безпосередня участь інших країн Глобального партнерства в цих програмах, які очолює США, може бути ускладнена з правової точки зору. Як результат, програма може бути пріоритетом для інших донорів Глобального партнерства з метою спрямування коштів на переорієнтацію науковців/персоналу через створену багатонаціональну структуру, запропоновану Науково-технічним центром України, або програму Європейського союзу ТАСІС.

Переорієнтація науковців у галузі створення та виробництва ЗМЗ

Саме таке міжнародне співробітництво успішно практикують НТЦ у Москві та Києві. Так, у Києві Сполучені Штати успішно співпрацювали з Канадою, Швецією та насамперед Україною. Наукові центри, безперечно, довели, що вони можуть бути платформою для міжнародної діяльності у сфері переорієнтації колишніх радянських науковців та персоналу, який працював в інститутах біологічного, хімічного, ядерного напрямів або ракетних технологій, та

переведення їхньої роботи в площину мирної дослідницької діяльності (див. с. 12, табл. "Переорієнтація учених").

Враховуючи значні проблеми розповсюдження, які залишилися актуальними і досі, слід визнати зростаюче міжнародне фінансування. Концентрація міжнародної діяльності у сфері переорієнтації вчених за допомогою наукових центрів сприяла б усуненню зайвих фіксованих витрат на управління такими програмами.

Для того щоб уникнути довгострокової залежності від іноземних субсидій, треба обачливо сконцентруватися на комерційній підтримці життєздатності дослідницької діяльності. Наукові центри почали рухатися в цьому напрямі, ініціалізуючи такий вид діяльності, як *Комерціалізаційна програма підтримки*, яка дасть можливість створювати бізнес-плани та програми партнерства відповідно до інтересів приватних підприємств, особливі дослідницькі програми. Загалом, дослідницькі пропозиції оцінюються з точки зору їхньої потенційної комерціалізації та майбутньої життєздатності.

Іншою пропозицією є сприяння співробітництву в галузі нерозповсюдження з метою перетворення інститутів на громадські лікувальні центри подібно до *Центру контролю захворювань* у Сполучених Штатах Америки. Це може не тільки забезпечити можливості для створення мирних робочих місць для колишніх науковців у галузі біології та хімії, але й допомогти зусиллям української сторони у веденні справ, пов'язаних з такими загрозами здоров'ю населення, як зростаючий рівень туберкульозних інфекцій.

Можливі перешкоди

Окремі раніше проведені роботи з подолання проблем розповсюдження в Україні цілком вмотивовано справили негативне враження на громадськість та породили потенційну недовіру до майбутніх спроб у цій сфері.

Так, у минулому питання переробки палива для МБР стало яблуком розбрату. США взяли на себе зобов'язання профінансувати цей проект, але через перевищення витрат ще на стадії розробки проекту установки для переробки фінансування проекту було скасовано, доки Україна не погодиться на ліквідацію методом, на якому наполягали Сполучені Штати. Через два роки застою Україна прийняла рішення виконати переробку ракетного палива власними силами.

Схожа ситуація виникла, коли США натиснули на Україну через дипломатичні канали, і Україна зупинила експорт турбін для ядерної станції в Бушері (Іран). Таке рішення Україна прийняла, сподіваючись на іноземні інвестиції та співробітництво в аерокосмічній галузі зокрема. Досі більшість цих сподівань залишилися нездійсненими. В той час як завод у Санкт-Петербурзі (Росія) спромігся забезпечити вигідний контракт з Іраном.

Переорієнтація учених			
Інститут	Виконані проекти	Проекти на стадії виконання	Майбутні проекти
Ядерні дослідницькі інститути, які мають відношення до розповсюдження: Харківський фізико-технічний інститут Київський Інститут ядерних досліджень севастопольський Інститут ядерних досліджень	Ініціатива із запобігання глобальному розповсюдженню (ІЗГР, в минулому Російська конверсійна ініціатива, Міністерство енергетики): у 2001 році було залучено 2000 спеціалістів з ядерних питань і 800 - з питань ХЗ у 2002 році - 2500 спеціалістів з питань ЗМЗ у 2003 році - 7600 у 2004 році - 8200 - до 2004 року було залучено 162 млн дол. США до зустрічних фондів приватного сектора, а також понад 140 млн дол. США до спільних капіталів	Ініціатива із запобігання глобальному розповсюдженню (ІЗГР, Міністерство енергетики): до 2010 року заплановано щорічно залучати 8200 науковців з країн колишнього Радянського Союзу, в 2015 році кількість науковців повинна досягти 9000. Нерозповсюдження технологій (знань) про ЗМЗ (НТ(З)ЗМЗ) <i>Наукові центри:</i> НТЦУ: на 2005 рік заплановано 25	Нерозповсюдження технологій (знань) про ЗМЗ (НТ(З)ЗМЗ) : <i>Наукові центри:</i> збільшення фінансування Науково-технічного центру (Київ) з метою розширення загальної діяльності по переорієнтації в Україні заохочення глобального партнерства країн "великої вісімки" до: ▪ активної участі у фінансуванні дослідницької діяльності ▪ сприяння

Удалено: .

Львів Міжнародний інститут клітинної біології, Київ Інститут мікробіології та вірусології ім. Заболотного, Київ Дослідницький центр, Одеса Дослідницький центр, Київ Хімічні дослідницькі інститути, які мають відношення до розповсюдження: Дослідницький центр, Ужгород Дослідницький центр, Дніпропетровськ Інститут штучних тканин і експериментальних рослин, Київ Дослідницький центр, Харків Інститути дослідження ракетних технологій, які мають відношення до розповсюдження: 16 з 20 дослідницьких закладів колишнього Радянського Союзу, розташовані в Україні Загальна кількість спеціалістів, залучених до розробки ЗМЗ: Україна – 15000 Узбекистан – 4000 Грузія – 2800	Нерозповсюдження технологій (знань) про ЗМЗ (НТ(З)ЗМЗ) <i>Наукові центри:</i> - два науково-технічних центри в Москві (МНТЦ) і Києві (НТЦУ) - НТЦУ залучив понад 12000 науковців, з них 7000 працювали в закладах, які мають відношення до розповсюдження - НТЦУ провів 844 проекти, розмістивши всього 117 656 922 дол. США - з них 189 проектів було профінансовано приватними партнерами на суму 30 611 800 дол. США - за січень 2005 року країни-донори надали допомогу для проведення численних проектів у розмірі: ▪ Канада – 3 млн дол. США ▪ США – 63,4 млн дол. США ▪ ЄС – 18,7 млн дол. США ▪ Приватні партнери – 9,6 млн дол. США ▪ Урядові партнери – 13,6 млн дол. США ▪ Інші (Японія, CERN) Громадський фонд досліджень та розвитку (за фінансової підтримки різних агентств та організацій США): - з 1995 року в Україні було профінансовано спільні дослідження, здійснено комерціалізацію досліджень, а також надано гранти на відвідування в розмірі понад 8,4 млн дол. США - фонд співпрацює з науковими центрами так само, як і з Міністерством оборони (проект спільного біологічного дослідження)	звичайних проектів (включаючи продовження), на потреби яких було виділено 2 544 835 + 775 000 дол. США - на 2005 рік затверджено 15 нових проектів партнерства, на які буде виділено 3 829 417,40 + 289 267,00 дол. США - 6 попередніх проектів партнерства було подовжено на 2005 рік з фінансуванням у розмірі 232 984 + 53 964 дол. США Громадський фонд досліджень та розвитку - (за фінансової підтримки різних агентств та організацій США): - фінансування обох ГФДР та НТЦУ подовжено Державним департаментом - заострення уваги на комерціалізації проектів та заснуванні партнерських проектів між приватними суб'єктами та українськими інститутами	співробітництво національних партнерів (вітчизняних лабораторій і компаній) з українськими інститутами	Удалено: -	Удалено: -	Удалено:	Удалено:	Удалено: -	Удалено: -

Але ж існує інша сторона медалі: як нещодавно з'ясувалося, українські службовці займалися експортом до Ірану та Китаю крилатих ракет, здатних нести ядерний боєзаряд.

Разом з колишніми проблемами співробітництво у сфері нерозповсюдження може стикнутися з тим, що науковці в галузі створення і виробництва ЗМЗ після закриття дослідницьких інститутів та реакторів мають бути підтримані шляхом реалізації запропонованих у таблиці заходів за умови, що буде враховано їхню заінтересованість. Отже, слід запропонувати Україні стимули, які б відповідали повному спектрові переконань, починаючи з власних інтересів і закінчуючи піклуванням про навколишнє середовище. Паралельно обов'язково потрібно, щоб українські службовці найвищого рангу інформували громадськість про позитивні моменти співробітництва у сфері нерозповсюдження.

В той час як Уряд України схиляється до співробітництва з країнами Глобального партнерства, найбільш ймовірно, що почнуться переговори на високому рівні з метою переконати Україну позбавитися свого високозбагаченого урану. На додаток до допомоги у справі переведення на НЗУ або повного зупинення дослідницьких ядерних реакторів, про яку йшлося вище, а також до діяльності, спрямованої на переорієнтацію науковців у галузі створення та виготовлення ЗМЗ, альтернативні стимули можуть бути залучені для утилізації 2000448 тонн звичайної зброї та боєприпасів, які залишилися ще з часів Радянського Союзу. Серед них ракети класу „земля-повітря”, одна з яких влучила в ізраїльський літак у 2002 році, і які й досі цікавлять терористів.

Сполучені Штати вже обговорювали з Україною питання знищення зайвої або застарілої зброї. На даний момент США очолює Програму ліквідації зброї, яка здійснюється під

патронатом НАТО. Британія та Норвегія також роблять свої внески в цю програму. Інтерес Конгресу США до ліквідації систем звичайної і тактичної зброї може зрости найближчим часом, наприклад, завдяки ініціативам, запропонованим сенатором Річардом Лугаром.

Іншим учасникам Глобального партнерства слід приєднатися з огляду на те, що вони також можуть стати цілком потенціального переключення, захоплення та подальшого використання їхньої зброї терористами. Будь-які стимули в цій галузі можуть допомогти співробітництву України у сфері запобігання розповсюдженню ЗМЗ. Своєю чергою, Україна може отримати користь через те, що буде позбавлена тягаря успадкованої зброї.

Можливості для співробітництва

Отже, зміна Уряду, без сумніву, поліпшила можливості для співробітництва у сфері нерозповсюдження. У зв'язку з цим факт обрання України наступною державою для отримання допомоги в рамках програми Глобального партнерства від країн "великої вісімки" сприятиме залученню значних коштів та спрямуванню їх на реалізацію проектів.

Сполучені Штати вже почали працювати над проблемами за межами країни. З метою успішного подолання викликів розповсюдження вельми важливим для країни-учасниці Програми глобального партнерства є поповнення рядів своїх прибічників.

Останнім часом в Україні сталися зміни, серед позитивних результатів слід зазначити такі: до влади прийшла нова адміністрація, яка дотримується верховенства права та демократії; США поновили свої обіцяння сприяти діяльності у сфері нерозповсюдження через низку ініціатив; держави – донори Програми глобального партнерства обрали Україну наступною державою для надання допомоги у подоланні всіх існуючих у цій країні викликів.

Здається, все стало на свої місця. Після того як пан Ющенко розставив пріоритети на наступні роки, держави – донори Програми глобального партнерства повинні скористатися цим та почати ефективне співробітництво в сфері захисту від успадкованих збройних матеріалів.

Переклад з англійською Сергія Ханенка

Володимир ВАСИЛЕНКО,
експерт

СПАДЩИНА ВІД СОЮЗУ: КИЇВ НЕ ЗБИРАЄТЬСЯ РОЗСТАВАТИСЯ ІЗ ЗАПАСАМИ ВИСОКОЗБАГАЧЕНОГО УРАНУ?

Стурбований можливістю потрапляння ядерної зброї і ядерних матеріалів до рук терористів, Вашингтон уже не перший рік домагається від українського керівництва згоди на те, щоб вивезти до Росії високозбагачений уран (використовується в дослідницьких реакторах київського Інституту ядерних досліджень і севастопольського Національного інституту ядерної енергії і промисловості). Ця тема порушувалася і під час візиту Віктора Ющенка до Сполучених Штатів. На сьогоднішній день важко сказати, чи увінчалися зусилля американців успіхом.²² Та до останнього часу Київ не був готовий розстатися з високозбагаченим ураном.

Плани вивезти високозбагачене ядерне паливо (ВЯП) в країни-виробники з'явилися у Вашингтона ще 1999 року в зв'язку з наростанням терористичної загрози. У світі існують десятки інститутів, у дослідницьких реакторах яких використовують високозбагачений уран (ВУ). Ці об'єкти становлять інтерес для різних екстремістських організацій, готових улаштувати на них терористичні акти. Утім терористів цікавлять і власне запаси ВУ, що зберігаються, адже з допомогою їх можна створити так звану "брудну бомбу".

Не довіряючи системі безпеки інших країн, Вашингтон розробив програму повернення високозбагаченого ядерного палива, вилученого з реакторів, у країни-виробники - Сполучені Штати і Росію. Примітно, що в цій політиці Сполучені Штати знайшли союзника в особі не лише Росії, а й МАГАТЕ: ця організація пропагує відмову неядерних країн від володіння і використання ВЯП у дослідницьких ядерних установках.

Разом з Москвою і за сприяння МАГАТЕ Білий дім визначив 20 дослідницьких реакторів у 17 неядерних країнах світу, де використовується високозбагачене ядерне паливо радянського або російського виробництва. Цим країнам Сполучені Штати запропонували взяти участь у програмі повернення ядерного палива з дослідницьких реакторів у Росію.

У серпні 2002 року Вашингтон домогся того, що свіже високозбагачене паливо було вивезене до Росії з дослідницького інституту Сербії і Чорногорії. Протягом 2003 року в Росію також було повернуте ВЯП з дослідницьких реакторів Румунії, Болгарії та Лівії. У процесі обговорення знаходиться і доля ядерного палива з узбецької дослідницької ядерної установки, розташованої поблизу афганського кордону.

Повз увагу американців не пройшла й Україна. Ще в 2002-2003 роках Сполучені Штати не раз зверталися до українського уряду з пропозицією викупити 75 кілограмів високозбагаченого урану, що знаходиться в Національному науковому центрі "Харківський фізико-технічний інститут". Ця пропозиція супроводжувалася широкомасштабною PR-компанією в західних ЗМІ, які звинувачували Київ у нездатності забезпечити надійне зберігання запасів ядерних матеріалів. Однак попри дипломатичний тиск Вашингтона, що припадає на розпал скандалу з "Кольчугами", тодішнє українське керівництво все-таки вирішило залишити ВЯУ в харківському інституті. Аргументом слугував, серед іншого, той факт, що високозбагачений уран-235 необхідний для наукових цілей.

У травні 2004 року Вашингтон виголосив так звану Ініціативу глобального зменшення загрози (Global Threat Reduction Initiative). Серед іншого вона передбачає вилучення ядерного

²² 13 травня 2005 р. відбулося засідання РНБОУ. У повідомленні прес-служби Президента від 13 травня йдеться: "...Президент акцентував на пріоритетності заходів щодо доцільності зберігання на території України запасів високозбагаченого урану та використання високозбагаченого ядерного палива у вітчизняних науково-дослідницьких реакторах."

палива з дослідницьких реакторів у всьому світі і повернення його до країн-виробників. Крім того, Ініціатива припускає переустаткування дослідницьких реакторів, що використовують високозбагачене ядерне паливо, на експлуатацію з використанням низькозбагаченого ядерного палива (НЯП). Примітно, що ця Ініціатива також припускає вивезення до Росії всього відпрацьованого ядерного палива російського виробництва.

Для реалізації цієї амбіційної програми американський уряд планував виділити 450 млн доларів. Примітно, що вже через кілька днів після оголошення Ініціативи, а саме 27 травня 2004 року міністр енергетики США С. Абрахамсон та керівник Агентства ядерної промисловості Російської Федерації О. Рум'янцев підписали угоду "Про співробітництво з вивезення до Російської Федерації ядерного палива з дослідницьких реакторів, виробленого в Російській Федерації".

Тоді ж у травні представники уряду Сполучених Штатів у черговий раз звернулися до Києва з пропозицією вивезти до Росії ядерне паливо з дослідницьких реакторів київського і севастопольського інститутів, забезпечивши їхню роботу на НЯП. При цьому американці пообіцяли, що обмінюватимуть високозбагачене паливо на низькозбагачене безкоштовно, а також виділять майже 1 млн доларів для модернізації застарілого київського реактора ВВР-М і переустаткування його під роботу на НЯП.

Спочатку в Києві прихильно сприйняли пропозицію Вашингтона. І навіть почали працювати над запропонованим проектом угоди "Про співробітництво в сфері запобігання поширенню ядерних матеріалів і технологій". Утім при ближчому розгляді американці пропозиції з'ясувалося, що не все так просто. Так що хоча офіційний Київ і підтримує боротьбу Вашингтона проти міжнародного тероризму, наша країна не збирається поки що віддавати Росії високозбагачений уран. Причин тому кілька.

Почнімо, мабуть, з того, що в Києві не хочуть безпідставно розписуватися у власній безпорадності в зберіганні ВЯП. Ще з радянських часів система фізичного захисту збереження ядерних матеріалів вважалася надійною, а в дев'яності роки була модернізована за допомогою знову ж таки американців. У її ефективності не раз переконувалися представники МАГАТЕ, що періодично інспектували інститути в Києві і Севастополі. А це, своєю чергою, свідчить, що Україна чітко виконує взяті на себе зобов'язання. Нагадаємо, що всі ядерні матеріали київського Інституту ядерних досліджень, севастопольського Національного інституту ядерної енергії і промисловості, а також Національного наукового центру "Харківський фізико-технічний інститут" перебувають під контролем МАГАТЕ, в рамках системи гарантій, з 1995 року.

Ця причина – вагома для українського керівництва, та вона не є головною. Офіційний Київ стурбований тим, що в разі переведення дослідницьких реакторів на низькозбагачене паливо українській науці буде завдано невинуватої шкоди. Річ у тім, що у світі дуже багато досліджень, і не лише в ядерній фізиці, проводиться саме з високозбагаченим ураном. Дослідження з ВЗУ дають нашій вітчизняній науці змогу отримувати унікальні технології, чим не можуть похвалитися ті країни, чийі учені використовують у своїх дослідженнях низькозбагачений уран. Відмова від ВЗУ може не лише позбавити Україну специфічних технологій, а й відкинути її назад у ядерних дослідженнях.

З урахуванням ж того, що фундаментальні дослідження фінансуються вкрай погано, а в країні спостерігається відтік наукових кадрів, малоймовірно, щоб українська наука була б у змозі з часом повернути втрачені позиції. Варто нагадати, як без'ядерна Німеччина, незважаючи на тиск американців, кілька років тому все-таки запустила реактор на високозбагаченому паливі, щоб проводити на ньому ядерні дослідження. І це в той час як при владі у ФРН знаходяться "зелені" – принципи противниками використання атомної енергетики! Тому в Києві підозрюють, що прикриваючись словами про запобігання поширенню ядерних матеріалів і боротьбу з тероризмом, Вашингтон намагається не лише зменшити ступінь потенційної загрози потрапляння ВЗУ до рук терористів, а й розібратися з потенційними конкурентами у сфері досліджень з високозбагаченим ураном. До речі, це також і в інтересах Росії. Так що вивозити збагачене ядерне паливо до Росії Київ не квапиться. Утім,

Україна готова піти назустріч Сполученим Штатам. Йдеться, зокрема, про переведення київського реактора на низькозбагачене паливо.

Київський реактор ВВР-М активно використовується для проведення досліджень з безпеки експлуатації діючих атомних електростанцій. Але для цього реактора є вкрай актуальною проблема старіння: відповідно до виданої Держатомрегулювання ліцензії, термін експлуатації дослідницького реактора ВВР-М у київському Інституті ядерних досліджень завершується 31 грудня 2005 року.

Як зазначають експерти, продовження терміну експлуатації цього реактора можливе лише за умови його модернізації. Тому експерти схиляються до думки, що у випадку з київським реактором можна прийняти пропозицію американців, готових вкласти більш як 1 млн доларів у переведення ВВР-М на низькозбагачене паливо. Інша справа - севастопольський реактор: терміни його експлуатації ще не вийшли, а тому переводити його на НЗЯП передчасно.

Київ готовий вести діалог з Москвою і Вашингтоном про вивезення відпрацьованого ядерного палива. З огляду на ядерну і радіаційну безпеку для України це значно важливіше, аніж переведення дослідницьких реакторів на роботу з низькозбагаченим паливом. І в цьому питанні Київ сподівається на підтримку Вашингтона. Тим більше, що потребує вирішення проблема фінансування цих робіт, а також узгодження питання стосовно повернення Росією радіоактивних відходів після переробки відпрацьованого палива.

Крім наведених причин, що формують позицію офіційного Києва, існує ще й геополітичний аспект проблеми. Річ в тім, що сам факт володіння високозбагаченим ураном підвищує значущість країни в системі міжнародних відносин, а також дає змогу вести зі Сполученими Штатами діалог на більш високому рівні. Взяти хоча б Росію: одне лише володіння ядерною зброєю робить цю країну гравцем "прем'єр-ліги". Водночас відмова України від ядерної зброї на початку дев'яностих різко знизив до неї інтерес з боку промислово розвинених держав.

Безумовно, така позиція українського керівництва не викликає захвату в адміністрації Білого дому. Та американці не полишають надії домогтися свого. А щоб доводи Вашингтона звучали для Києва переконливіше, Білий дім у традиційній для американської дипломатії манері ув'язує повернення ВЯП до Росії з іншими проблемними питаннями українсько-американських відносин. З іншого боку, за наявною інформацією американці досі не сильно пресингували Київ. Зазначимо, що Вашингтон не має жодного формального приводу для того, аби вводити санкції проти України. Наша країна не є учасницею міжнародної угоди, яка б зобов'язувала Київ відмовитися від високозбагаченого урану і ядерного палива. І в цій ситуації лише від політичної волі українського керівництва залежить, чи приєднається Україна до програми повернення у Росію високозбагаченого ядерного палива з дослідницьких реакторів.

БАГАТОСТОРОННІ РЕЖИМИ ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ

Редакція продовжує публікацію матеріалів з метою більш детального ознайомлення читачів з міжнародними режимами експортного контролю, спрямованими, зокрема, на нерозповсюдження зброї масового знищення, в тому числі ядерної. На черзі матеріал про Групу ядерних постачальників.

Група ядерних постачальників

Що таке ГЯП?

Група ядерних постачальників (ГЯП) – це міжнародна організація, діяльність якої заснована на колективній політичній угоді країн-учасниць і спрямована на запобігання ядерному розповсюдженню шляхом контролю за експортом товарів ядерного спрямування на основі дотримання Керівних принципів ядерного експорту та експорту товарів, що стосуються ядерної діяльності (далі – Керівні принципи ГЯП). Керівні принципи ГЯП виконуються кожною державою – учасницею відповідно до національного законодавства і національної практики.

ГЯП не має офіційних зв'язків з Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ), однак Агентство публікує документи ГЯП і використовує Вихідний список (Тригер-список) як основу для звітності на добровільній основі.

Коли і чому була створена ГЯП?

Створення ГЯП (1975) нерозривно пов'язане з діяльністю іншої неформальної організації – Комітету Цангера. Мандат цього комітету обмежується інтерпретацією статті III.2 Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 року (далі – ДНЯЗ). У період з 1971 по 1974 рік група з 15 держав – основних володарів ядерних технологій провела у Відні серію нарад під головуванням професора Цангера з метою досягнення домовленостей щодо:

1) визначення того, що мається на увазі, коли у ДНЯЗ йдеться про обладнання та матеріали, **спеціально** призначені або підготовлені для обробки, використання чи виробництва **спеціального** матеріалу, що розщеплюється;

2) розробки умов та процедур, які регулюватимуть експорт такого обладнання чи матеріалу з метою дотримання зобов'язань стосовно Статті III ДНЯЗ на основі добросовісної комерційної конкуренції.

Домовленості Комітету Цангера вимагають як умову поставки, щоб матеріал, який поставляється, *знаходився під контролем (гарантіями) МАГАТЕ*. Матеріали та обладнання, призначене для обробки, використання або виробництва спеціального матеріалу, що розщеплюється, також можуть поставлятися лише за умови, що отриманий на цьому обладнанні матеріал, що розщеплюється, знаходиться під контролем МАГАТЕ. Реекспорт може здійснюватися тільки за умови надання гарантій про те, що матеріал, що розщеплюється, знаходиться під контролем МАГАТЕ. Комітет затвердив Список предметів ядерного експорту ("Trigger list"), або Вихідний перелік.

Після того, як у 1974 році Індія випробувала ядерний вибуховий пристрій, а деякі інші держави намагалися розпочати будівництво підприємств ядерного циклу, **стало зрозумілим, що режим нерозповсюдження і Домовленості Комітету Цангера не стали на заваді переданню технологій у країни - нечлени ДНЯЗ**. Основні країни – власники ядерних технологій і водночас ядерні постачальники організували Лондонський клуб (згодом отримав назву **Група ядерних постачальників**), основною метою якого була розробка керівних принципів і критеріїв ядерного експорту, які доповнювали б Домовленості Комітету Цангера.

Таким чином, ГЯП була, фактично, створена у відповідь на випробування Індією ядерної зброї, яке продемонструвало, що деякі ядерні технології, які не використовувалися у військових ядерних програмах, надають можливість для їх застосування у розробці ядерної зброї. Держави, які вже були сторонами ДНЯЗ, побачили необхідність у забезпеченні подальшого обмеження експорту ядерного обладнання, матеріалів та технологій. Іншою вигодою від створення ГЯП було те, що держави, які не приєдналися до ДНЯЗ, а також до Комітету Цангера, отримували змогу долучитися до міжнародних зусиль у сфері ядерного нерозповсюдження через участь у діяльності цієї групи.

Що таке Керівні принципи?

У 1976 році ГЯП опублікувала документ "Керівні принципи ядерного експорту" та розширила свій контрольний список порівняно з тим, яким користувався Комітет Цангера. Цей документ визначає такі умови постачання, як забезпечення фізичного захисту ядерних матеріалів на рівні, не нижчому за рекомендований МАГАТЕ, можливість експорту будь-якої установки, створеної на базі новітніх технологій, лише за умови постановки її під контроль МАГАТЕ, а також наклав ряд обмежень на експорт "чутливих" технологій і матеріалів.

На Конференції з розгляду виконання ДНЯЗ (1990) спеціальний комітет запропонував низку рекомендацій щодо виконання Статті III Договору, які мали великий вплив на діяльність ГЯП упродовж 1990-х років.

До 1991 року ГЯП нарад не проводила, "Вихідний список" залишався незмінним, тоді як Список Цангера регулярно переглядався. Виявлення після першої війни у затоці Фактів, які свідчили про виконання Іраком військової ядерної програми, привело до усвідомлення необхідності запровадження більш жорстких заходів експортного контролю за так званими товарами подвійного використання. Під час наради в березні 1991 року (першої з часів наради 1978 року в Гаазі) двадцять шість членів Групи узгодили зміни, які були опубліковані 1992 року як "Список (товарів) подвійного використання", розширивши попередній список таким чином, аби він найбільш повно відповідав оновленому Списку Цангера.

У 1992 році ГЯП прийняла нову умову для здійснення ядерних поставок – принцип всеосяжних гарантій, а також заснувала новий режим контролю за експортом обладнання і матеріалів подвійного призначення та відповідних технологій, що застосовуються в ядерній сфері. Під час наради, що проходила в березні/квітні 1992 року у Варшаві, були прийняті чотири документи: Керівні принципи з контролю за експортом матеріалів і технологій подвійного призначення, Список матеріалів і технологій подвійного призначення, Меморандум про взаємопорозуміння та Заяву про повномасштабні гарантії.

Мета Керівних принципів ГЯП

Керівні принципи ГЯП мають на меті забезпечення того, аби ядерна торгівля, яка здійснюється в мирних цілях, не робила внеску в розповсюдження ядерної зброї або інших вибухових пристроїв, які використовують ядерну енергію, що може заважати міжнародній торгівлі та співробітництву в ядерній галузі. Керівні принципи ГЯП сприяють розвиткові торгівлі в цій сфері шляхом надання інструментарію, завдяки якому зобов'язання сприяти співробітництву в ядерній сфері в мирних цілях можуть бути виконані таким чином, що це відповідатиме міжнародним нормам ядерного нерозповсюдження.

"Керівні принципи ГЯП" як для ядерного експорту, так і для експорту товарів подвійного призначення з ядерним застосуванням були опубліковані, відповідно, у вигляді документів INFCIRC/254, частина 1 і INFCIRC/254, частина 2.

Керівні принципи для ядерних передач (INFCIRC/254, частина 1 та Вихідний список ГЯП)

Документ INFCIRC/254, частина 1 містить "Керівні принципи ГЯП" і складається з умов постачання і вихідного списку установок, обладнання, компонентів і матеріалів, що являють собою об'єкти (товари), спеціально розроблені або підготовлені для виробництва спеціального матеріалу, що розщеплюється. Вихідний перелік контролює також технології розробки, виробництва і використання товарів, зазначених у Вихідному списку. Частина 1 Керівних принципів ГЯП забороняє експорт продукції і відповідної технології з Вихідного списку:

- в будь-яку країну, яка не володіє ядерною зброєю і в якій немає юридичних зобов'язань у зв'язку із застосуванням повномасштабних гарантій МАГАТЕ; або:
- якщо країна-експортер не впевнена, що експорт буде використаний у мирних цілях.

Існують два винятки з числа заборон, що містяться в Частині 1:

- якщо експорт вважається важливим для безпечної експлуатації установки, що знаходиться під гарантіями, або:
- якщо експорт здійснюється відповідно до угод, укладених до 4 квітня 1992 року для перших членів ГЯП і до часу вступу до Організації нових учасників.

До товарів, що включені до списку, віднесено: ядерні матеріали; ядерні реактори та обладнання для них; неядерні матеріали для реакторів; заводи та обладнання для переробки, збагачення та конверсії ядерного матеріалу, а також для виготовлення палива та важкої води; технології, пов'язані з кожним з перелічених елементів.

Для того щоб внести зміни у Керівні принципи ГЯП або у Вихідний список, необхідна згода всіх членів ГЯП. Список ГЯП відрізняється від Тригер-списку (Вихідного списку) Комітету Цангера тим, що до нього включено розділ, який стосується конверсійних технологій урану.

Керівні принципи для передач обладнання, матеріалів, програмного забезпечення подвійного використання та пов'язаних з цими товарами технологій (INFCIRC/254, частина 2)

Документ INFCIRC/254, частина 2 містить "Керівні принципи ГЯП" і список устаткування, матеріалів і відповідних технологій, які пов'язані з ядерною сферою і мають подвійне призначення.

Документ забороняє експорт продукції і технологій, що підпадають під експортний контроль:

- у будь-яку країну, що не володіє ядерною зброєю, для використання в діяльності, пов'язаній з ядерними вибухами, або ж в установках ядерного паливного циклу, не поставлених під гарантії; або:
- в цілому, якщо існує неприйнятний ризик залучення їх у таку діяльність, або ж якщо експорт суперечитиме завданням нерозповсюдження ядерної зброї.

Жодних винятків у заборонах Частини 2 не існує. Після 1992 року зміни в Список продукції подвійного призначення вносилися лише раз. Список містить шістьдесят п'ять пунктів, що поділені на вісім категорій:

- 1) промислове устаткування;
- 2) матеріали;
- 3) устаткування і компоненти для поділу ізотопів урану;
- 4) устаткування для установок з виробництва важкої води (не включене у Вихідний список);
- 5) обладнання для розробок підричних систем;
- 6) обладнання для проведення вибухів;
- 7) компоненти й устаткування для проведення іспитів ядерної зброї;
- 8) інші предмети експорту, в тому числі третій та установки для його виробництва.

Додаткові процедури, необхідні для реалізації Частини 2 Керівних принципів ГЯП, були викладені у "**Меморандумі про Взаємопорозуміння**" (МПВ).

Найважливішим елементом МПВ є Розділ 4. Він встановлює процедуру повідомлення про відмову, відповідно до якої уряд, що відмовляє в експорті продукції або технології з Додатку (Списку) продукції подвійного призначення, зобов'язаний у найкоротший термін сповістити про це всім іншим урядам, які підписали меморандум. Держава – отримувач такого повідомлення не повинна санкціонувати передання продукції або технології, що "по суті ідентична" переданню, стосовно яких не було отримано дозволу з боку іншої держави-учасниці.

Повідомлення про відмову переглядаються кожних три роки урядом, що видав санкцію, і відмова повинна бути або підтверджена, або спростована. Процес повідомлення про відмову слугує двом основним цілям. Він не дає можливості "сумнівній країні" прицінюватися і замовляти продукцію, що знаходиться під контролем, у кількох інших (які не повідомляли про відмову) країнах-учасницях і в такий спосіб забезпечує однакове дотримання комерційних інтересів країн-учасниць.

Які країни є членами ГЯП?

Спочатку до ГЯП увійшли сім країн: Канада, ФРН, Франція, Японія, СРСР, Велика Британія, США. У 1976-1977 роках склад Групи розширився до п'ятнадцяти країн у зв'язку зі вступом Бельгії, Чехословаччини, Німецької Демократичної Республіки, Італії, Нідерландів, Польщі, Швеції та Швейцарії. Ще дванадцять країн стали членами Групи до 1990 року. Після розпаду Радянського Союзу ряд колишніх радянських республік отримали статус спостерігачів, як крок на шляху до майбутнього членства в цьому режимі. Україна набула членства в ГЯП у 1996 році.

На цей час членами ГЯП є такі країни: Австралія, Австрія, Аргентина, Бельгія, Білорусь, Болгарія, Бразилія, Велика Британія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Казахстан, Канада, Китай, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Південно-Африканська Республіка, Республіка Корея, Російська Федерація, Румунія, Словаччина, Словенія, Сполучені Штати Америки, Туреччина, Україна, Угорщина, Фінляндія, Франція, Чехія, Швейцарія, Швеція та Японія. Європейська Комісія бере участь у роботі ГЯП як спостерігач.

У період 2004-2005 років у ГЯП головує Швеція.

Що є основою для прийняття рішень щодо членства в Групі?

Приймаючи рішення про набуття членства у Групі, беруть до уваги таке:

- спроможність поставляти товари (в тому числі – надавати можливості для транзиту країною), які входять до Додатків до Части 1 та 2 Керівних принципів ГЯП;
- прихильність до Керівних принципів та діяльності, що здійснюється відповідно до цих принципів;
- вжиття заходів правопримусу на основі легітимної національної системи експортного контролю, яка дає право діяти відповідно до Керівних принципів;
- прихильність до одного або більше договорів (ДНЯЗ, Пеліндабський договір, Договір Раротонга, Договір Тлателолко, Бангкокський договір) або інших міжнародних договорів з ядерного нерозповсюдження та повна відповідність діяльності зобов'язанням, які випливають з таких договорів;
- підтримка міжнародних зусиль, спрямованих на нерозповсюдження зброї масового знищення та засобів доставки її.

У чому полягає діяльність ГЯП?

Основна діяльність ГЯП здійснюється у форматі нарад та засідань відповідних груп, утворених країнами-членами. Це насамперед:

- **пленарні наради** (пленарна робота ГЯП здійснюється на основі консенсусу. Повну відповідальність за діяльність несуть уряди держав-учасниць, представники яких беруть участь у щорічних засіданнях. На пленарному засіданні може бути прийняте рішення про створення робочих груп відповідно до рекомендацій Консультативної групи для

узгодження таких питань, як перегляд Керівних принципів ГЯП, Додатків, процедурних домовленостей, обмін інформацією та діяльність щодо забезпечення прозорості. Пленарне засідання може **дати** Головуючій країні мандат щодо **надання** допомоги певним країнам.

- **наради Консультативної групи** (Консультативна група – це постійно діючий міжсесійний робочий орган ГЯП, компетенцією якого є проведення консультацій з питань, пов'язаних із застосуванням Керівних принципів та технічних додатків до ядерних поставок. Консультативна група приймає рішення шляхом досягнення консенсусу. В рамках Консультативної групи проводяться:
- **засідання з обміну інформацією.** Безпосередньо передують Пленарному засіданню ГЯП і дає ще одну можливість для представників урядів держав-учасниць обмінятися інформацією та здобутками, що стосуються завдань й змісту Керівних принципів ГЯП.

Останні заходи ГЯП

У грудні 2002 року у Відні було скликано Позачергове пленарне засідання, під час якого узгоджено кілька комплексних поправок, підготовлених з метою підсилення положень Керівних принципів ГЯП.

У підготовці матеріалу до публікації використана інформація таких веб-сайтів:
www.nuclearsuppliersgroup.org; www.pircenter.org; www.dsecu.gov.ua; <http://en.wikipedia.org/>

Переклад з англійської та підготовка до опублікування – С.Кондратова

Олександр Дергачов,

БАЗОВІ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Зазвичай національну безпеку трактують як стан захищеності життєво необхідних інтересів людини, суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз. При цьому складається враження, що йдеться про найширший підхід до розуміння цього складного феномена, і виникає бажання рухатися від цієї відправної позиції в бік максимальної конкретики. І це було б безпомилковим, якби йшлося про усталену націю, розвинену державу. В українському ж випадку мусимо розв'язувати парадокс: класичних загроз національній безпеці не існує, тоді як специфічних і небезпечних проблем, пов'язаних із становленням державності, за чотирнадцять років незалежності не поменшало. Більше того, хибна модель суспільно-політичного розвитку та неприхований егоїзм правлячої еліти стали причиною погіршення базових характеристик національної безпеки. Це дається взнаки сьогодні, коли в результаті процесів демократизації розкривається реальний стан справ у сфері власності, політичної організації, масової свідомості і стає зрозумілим, як усе це позначається на конкурентоспроможності держави та її історичних перспективах.

1. Проблеми національної самоідентифікації та консолідації

Події останнього року продемонстрували, що Україна має досить серйозні проблеми в досягненні внутрішньої консолідованості. Переважно вони пов'язані з особливостями становлення української державності і незавершеністю цього процесу. Але слід визнати, що значною мірою ці проблеми ускладнюються внаслідок небезпечних вад національного розвитку в умовах незалежності. Суспільна інерція та перебіг політичної боротьби зумовлюють складне сплетіння внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на перспективи демократичного транзиту і національного відродження, а отже, на рівень історичних претензій нації.

Особливі небезпеки і труднощі спричинені тим, що за важких базових умов доводиться проходити одночасно стадію становлення (відродження) державності, суспільних трансформацій і адаптації до інтенсивних процесів інтернаціоналізації. Зазначимо, що успішні європейські перехідні держави (Вишеградська четвірка, країни Балтії), використовуючи як внутрішні, так і зовнішні чинники трансформації, просувалися такими етапами: самоідентифікація – консолідація – демократизація – інтеграція. Консолідація стала умовою успішності їхнього транзиту і початку повноцінного усталеного існування. Для України первинна консолідація і досягнення демократичного консенсусу можуть стати підґрунтям для завершення національної самоідентифікації і на цій основі – відходу від ризиків перехідного періоду.

Консолідованість є ознакою класичної зрілої держави, формою існування сучасних націй. Вона є тією ознакою, яка досягається в процесі формування і розвитку нації-держави. Без певного рівня консолідованості усталена держава взагалі неможлива. Рівень суспільно-політичного розвитку нації і громадянські якості населення є чинниками, що запобігають виникненню внутрішніх загроз. Вони є ключовими для визначення потенціалу національної успішності, в тому числі економічної, і можливостей співучасті в інтернаціональних процесах. Цілком очевидно, що для багатьох націй, які затримались у своєму розвитку, не лишилося історичного часу для повторення класичного шляху становлення і консолідації. Водночас, неконсолідованість суспільства унеможливує забезпечення безпеки для всіх, тобто повноцінної національної безпеки як такої. Успіхи в її зміцненні з погляду одних дорівнюють зростанню загроз для інших. За цих умов будь-яка концепція безпеки матиме схематичний характер, а оптимізація відповідної стратегії залишатиметься вкрай утрудненою.

Процеси інтернаціоналізації зумовлюють додаткові випробовування, але, як це притамане європейським процесам, можуть заохочувати до консолідації. Існують виразні ознаки того, що економічна інтернаціоналізація та інтернаціоналізація гуманітарна ставлять під загрозу соціальну і політичну основу нації-держави, її культурну своєрідність, розкриття

національних особливостей, опору її патріотизму. Україні доводиться мати справу з серйозними наслідками запізнення національних суспільних процесів порівняно з інтернаціональними, незавершеності національної самоідентифікації, суспільно-політичної консолідації та формування сучасної конкурентоспроможної політичної еліти. До того ж, зануреність у пострадянські політичні процеси, що пропонують альтернативну архаїчну національну інтернаціоналізацію, ще більше утруднює вихід на самостійний шлях.

Умовою для формування успішної держави є здатність до прогресу і конкуренції, підтримання моральної і матеріальної мотивації громадян до патріотизму. Власна історія, традиції, поглиблення національної самобутності створюють окремий чинник усталеності і розвитку держави. Все це може бути інтерпретоване водночас як прояв та чинники національної консолідації. Ключовою ознакою, яка визначає тенденції розвитку нації, є наявність патріотизму чи відсутність його і відповідний вибір еліти й економічно активної частини населення: або розбудувати країну, або не пов'язувати з нею власну долю та успіхи. Поведінка частини політичної і бізнесової еліти, що презентує старий український режим, – відвертий пошук якщо не захисту, то принаймні притулку в Росії, свідчить саме про наявність серйозних проблем.

Не обійшла цієї проблеми і масова свідомість. За даними соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України, лише тільки 41,1% респондентів вважають себе передовсім громадянами України, 32,3% – мешканцями села, району чи міста, в якому живуть, 4,8% – регіону (області чи кількох областей), 2,5% – представниками етносу, нації, 13,1% – громадянами колишнього Радянського Союзу. Серед чинників, які об'єднують людей у нашому суспільстві, найчастіше згадували спільні труднощі життя в країні (40,4%), невдоволеність владою (39,6%) і значно рідше – патріотичні почуття громадянина України (9,4%), національну ідею розбудови Української держави (7,8%). Така основа робить націю уразливою, а саму державу – внутрішньо слабкою. Помаранчева революція загалом змінила негативні чинники об'єднання на позитивні, але сама вона лише створила передумови для просування до справжньої консолідації.

Церковні громади так само залишаються розколотими, а позиціонування кліру відбувається переважно в площині патріотизм – канонічна ієрархізованість (підлеглість Московському патріархату), що віддаляє церкву від самовизначення щодо громадянських цінностей. Вищі церковні ієрархи фактично занурені у велику політику і переважно вимушені орієнтуватись на настрої у владних структурах і на геополітичні чинники.

Зберігається загроза використання недружніми зовнішніми силами внутрішніх слабкостей: активних сепаратистських рухів, антипатріотичної опозиції, неконтрольованих масштабних соціальних процесів. Частково це виявилось в реакції на події навколо острова Коса Тузла, в готовності підтримати угоду про Єдиний економічний простір навіть у разі, якщо механізм ухвалення рішень в цьому об'єднанні, яке перебирає на себе частку національного суверенітету, закріпить домінування Росії. Наявність серйозних проблем підтвердили сплеск сепаратизму під час кульмінації президентських виборів та нові прояви його на Донбасі і в Криму навесні 2005 року.

Україна має рішуче просунутися на шляху створення політичної нації. Безсумнівно, універсальними потужними чинниками консолідації є демократизація, формування політичної нації, розвиток громадянського суспільства. Підґрунтям її безпеки мають стати сформованість і потенціал національної політичної, духовної, інтелектуальної еліти, високий рівень її патріотизму та альтруїзму, здатність артикулювати національні інтереси і виробляти ефективні стратегії їхнього забезпечення. Українське суспільство повинно використати отриманий наприкінці 2004 року політичний імпульс заради прискорення самоідентифікації та консолідації. Шантаж референдумами з російських мотивів, до якого вдаються ортодоксальні ліві та олігархічні партії має втратити сенс.

2. Хвороби становлення державності

У процесі унезалежнення українське суспільство отримало слабкий і надзвичайно суперечливий імпульс щодо оновлення. Слабкий, оскільки саме суспільство було недостатньо

здіяне в боротьбі за незалежність. У ньому брали порівняно активну участь лише ті прошарки населення, які артикулювали свої інтереси в площині розбудови суверенної національної держави. Та вони були відсторонені від розробки принципових рішень, визначення моделі суспільного розвитку, конструювання влади і реального впливу на її діяльність. Суперечливий, тому що на значний період країна керувалася без визначених пріоритетів, стратегії поступу.

Частково оновлена номенклатура, яка 1991 року спромоглася перехопити владу, переважно формувалася в республіканському форматі, але не була й не могла бути національною (як власне і реально сучасною) за власною природою, системою цінностей, ментальністю. Доводиться визнати й низьку професійну підготовленість тієї політичної еліти до керування суверенною державою. Незалежність була проголошена досить строкатою тимчасовою коаліцією політичних сил, у кожній з яких були свої резони та уявлення про майбутнє України, про те, що для неї корисне і пріоритетне, а що – небезпечне. Набуття нового досвіду так само стосувалося скоріше інтересів еліти, а не держави. Брак гарного урядування унеможливив ефективне використання шансів, які дає державна незалежність. Перешкодою на шляху реалізації можливостей незалежного розвитку, джерелом небезпек певний час вважалися виключно чужорідні сили, а здобуття незалежності сприймалося як запорука розв'язання всіх без винятку суспільних суперечностей і кризових явищ. Факт розбудови держави вважався ознакою успіху, тоді як неприйнятність проекту розбудови довгий час не сприймалася з належною критичністю.

В країні виявилися потужні ендегенні сили гальмування суспільного поступу і державного розвитку. Унезалежнення не вирішило проблем, що становили зміст кризи СРСР; сучасна ситуація є значною мірою наслідком загострення колишніх хвороб. Фактично більшість кризових явищ, що сприяли розпадові імперії, після здобуття незалежності почали працювати проти нової держави. При цьому були втрачені деякі колишні механізми й ресурси та закономірно виникли нові проблеми. Порівняльний аналіз об'єктивних стартових передумов реформування (за якими Україна серед європейських посткомуністичних країн мала чи не найкращі перспективи) і його наслідків досить виразно окреслює ключову національну проблему – небезпечно низьку якість державної політики.

У кожному конкретному випадку слід визначити, наскільки спотворення розвитку, затягування перехідного періоду є об'єктивно обумовленими, якою мірою неконсолідованість є внутрішньою, а якою – зовнішньою проблемою. Що має місце – уповільнене з об'єктивних причин національне відродження або відмова від нього, на яку зголосилися егоїстичні і безвідповідальні національні лідери.

Країна чотирнадцять років потерпала від неадекватних дій влади, зосередженої виключно на самоствердженні, збагаченні і, зокрема, – зміцненні власної безпеки. Функції врядування та обслуговування суспільних потреб для влади були вторинними. Правоохоронні і контролюючі органи, судова система виявилися нездатними захищати інтереси громадян. Водночас моральна деградація, корпоратизація та криміналізація владних структур сягнули таких масштабів й такої вкоріненості, що перетворили ці явища на серйозну суспільну загрозу.

Влада, що не спромоглася завоювати довіру і налаштувала проти себе переважну більшість населення, антагонізувала відносини із суспільством, не може бути ефективною. Вона заважає становленню цивілізованого підприємця, ефективного власника, законослухняного патріотично налаштованого громадянина, породжує соціально-економічний параліч і масову зневіру. Це створює додаткові ризики на випадок загальнонаціональних форсмажорних обставин і необхідності солідарних дій. Водночас дедалі активніше наростає загроза соціальної деструкції, атомізації суспільства внаслідок масового поширення синдрому індивідуального виживання. Сьогодні значні верстви населення й цілі соціальні групи лишаються щонайменше байдужими до ідеї української державності, адже не відчують конкретного зв'язку з нею і можливостей впливати на її діяльність.

Непослідовність державної політики, зволікання з реформами паралізують потенціал суспільства, стають додатковим джерелом нестабільності. Жодне фундаментальне питання суспільного устрою за чотирнадцять років не було вирішене в принциповому плані, жодна з тенденцій еволюції не стала структуротворчою. Зважаючи на конкретні історичні й

геополітичні обставини, ця невизначеність особливо небезпечна, бо затягує період становлення та зміцнення державності, дає додаткові шанси внутрішнім і зовнішнім реставраторам.

У країні склався абсолютно неприродний і невинуватий розрив у рівні матеріального достатку. Величезні ресурси були сконцентровані в руках кількох кланових, за принципом організації, промислово-фінансових угруповань. Ці ресурси не лише не працюють на суспільство, а й в багатьох випадках використовуються всупереч його інтересам. Звідси актуальним стає завдання перерозподілу власності. Тобто йдеться не стільки про детінізацію, скільки про аудит походження великих капіталів, не лише про демонтаж кланово-олігархічних механізмів, а й про повернення значних ресурсів під публічний контроль.

Тіньовий характер процесу прийняття рішень, неусталеність урядового курсу, принципові суперечності між гілками влади зробили країну погано керованою і небезпечно уразливою. Мільйони людей втягнені в сферу напівтіньової та тіньової економіки, вони були змушені забути про законслухняність так само, як і про сподівання на закони у захисті своїх інтересів. Довготерміновий від'їзд багатьох сотень тисяч громадян на заробітки до близького та далекого зарубіжжя погіршує внутрішній український суспільно-політичний баланс, утруднює реалізацію загальнонаціональної стратегії прискореного розвитку.

На цьому тлі постає парадоксальне, та від цього не менш небезпечне явище: отримують своєрідне суспільне виправдання, де-факто легалізуються антидержавницькі дії ортодоксальних лівих та представників кланово-олігархічних угруповань. Зазіхання на конституційний лад, прояви сепаратизму стали, по суті, пересічними засобами боротьби за владу. Розкол, що його позначила Помаранчева революція, не є явищем новим, тим більше – несподіваним. Гострота боротьби між авторитарними і демократичними силами виявила межу між новою європейською і старою пострадянською Україною. Зазвичай ця межа, зрозуміло, не ділить нас так, як поділився електорат Віктора Ющенка і Віктора Януковича. Значна частина громадян була дезорієнтована, введена в оману. Проте питання оздоровлення відносин між різними групами громадян, мешканцями сходу та заходу країни є дуже складним.

Помаранчева революція була необхідною з огляду на зростання загроз національного занепаду та деструкції. Але сама по собі вона не розв'язала зазначених проблем. Частина політичної та бізнесової еліти, що опинилася в опозиції, ладна використовувати настрої окремих прошарків громадян та конкретно російський чинник як інструменти у своїй політичній боротьбі. При цьому державна влада все ще зважає на суперечливість суспільних настроїв і утримується від належного реагування на прояви антидержавницької політичної діяльності та все ще не виробила ефективних засобів запобігання руйнівних дій окремих потужних економічних акторів та політичних сил.

3. Ризики геополітичної невизначеності

Формальне утвердження України на міжнародній арені загалом завершено. Та перетворення її на дієздатного актора і поважного партнера, на міцний елемент системи міжнародних відносин ще далеко не гарантоване. Так само і власне вона не може повною мірою скористатися можливостями міжнародної співпраці для забезпечення національної безпеки та розвитку. Сучасні динамічні міжнародні відносини, а надто європейські, висувають надзвичайно високі вимоги до тих, хто хоче бути їхнім повноправним учасником. Як ніколи важливими для визначення міжнародного становища держави стають її досягнення в демократизації внутрішнього життя, утвердженні верховенства права, створенні ефективної економіки і соціальної сфери. На цьому тлі стає очевидним, що українська держава ще не набула ні привабливих, ні, навіть досить виразних характеристик як суб'єкт міжнародних відносин. Місце і роль її в новій системі європейських відносин, що формується, не є цілком визначеними, натомість зберігаються ознаки ізольованості.

На відміну від колишніх прибалтійських радянських республік в Україні не було передумов для швидкої й однозначної ідентифікації суспільства як європейського. В країні практично не знайшлося дієздатної орієнтованої на Європу еліти, а в значній частині населення радянські навички соціальної поведінки виявилися глибоко укоріненими.

Незалежність зафіксувала своєрідну рівновагу європейських і євразійських компонентів і, таким чином, перехідний стан суспільства і держави. Це автоматично породжувало ризики геополітичної самотності і пов'язану з цим перспективу опинитися в ролі сірої зони або буферу в системі регіональних відносин.

Специфіка геополітичних координат України полягає в приналежності її одночасно до двох регіонів – Європи та Євразії, при цьому в обох вона займає периферійне положення. Брак консенсусу щодо зовнішньополітичних пріоритетів призвів до того, що Україна, з одного боку, дистанціюється від євразійських інтеграційних процесів, з іншого, – не в змозі швидко реалізувати європейську альтернативу. Отже вона зависає в стані геополітичної невизначеності. Крім того, вона не є суб'єктом, що формує геополітичний простір, і змушена пристосовуватися до складних і масштабних процесів, що розгортаються в новій Європі. Російський та європейський чинники впливу на такий специфічний об'єкт, як Україна, діють різноспрямовано і продовжують, хоч і переважно приховано, конкурувати. Стратегічна залежність від набагато потужніших держав, та ще й таких, що знаходяться у складних і важкопередбачуваних взаєминах з елементами суперництва, так само стала ознакою її міжнародного положення.

Насправді, Україна після досить значного періоду незалежності все ще залишається частиною Сходу. Це зумовлено всіма її базовими характеристиками: відносинами власності, загальними умовами і практикою ведення бізнесу, рівнем його тінізації та криміналізації, відносинами між бізнесом і політикою, особливостями значної частини політичної еліти, соціальним статусом бюрократії, рівнем корупції, забезпеченістю соціальних прав, масовою свідомістю і громадянськими якостями населення, розвитком парламентаризму і місцевого самоврядування, роллю права та ефективністю законодавства, потенціалом громадянського суспільства. Ці характеристики України – суть євразійські, ранньопосткомуністичні.

Закономірно, що досі зберігається, а в окремих аспектах посилюється така залежність України від Росії, яка виходить за межі об'єктивно обумовленої і має кризовонебезпечний характер. Структура залежності не обмежується економічною та енергетичною сферами; вона має політичні, культурні та ментально-психологічні складові. Це позначається і в сприйнятті України на Заході, неготовності партнерів визначати курс стосовно нашої держави не оглядаючись на Росію. Намагання Росії зберегти власну зону впливу, протидіяти відцентровим процесам на пострадянському просторі загалом спокійно сприймається країнами Заходу. Там домінує підхід, пріоритетом якого є уникнення напруженості, збереження гарних стосунків з Росією. В комплексі ці обставини обмежують свободу геополітичного вибору України, утруднюють втілення пріоритетності західного вектора у зовнішній політиці.

Отже, Україна у своїх відносинах з Росією має вирішити дві проблеми. По-перше, зняти всі штучні перешкоди для реалізації своїх інтересів на міжнародній арені, унеможлививши будь-які претензії з боку Росії на особливі права. По-друге, – встановити з Росією тісне партнерство, засноване на принципах міжнародного права та європейських традиціях; воно має стати органічною складовою системи міжнародних відносин. Необоротність унезалежнення і зміцнення міжнародної суб'єктності має бути підтверджена спеціальними зусиллями нової влади у сфері зовнішньої політики. Головним завданням є досягнення широкого консенсусу з питань зовнішньополітичних пріоритетів. Україна передовсім потребує періоду внутрішньої зосередженості, яка б дала змогу їй консолідуватися і, нарешті, поставити в основу дій фундаментальні інтереси. Саме на таких засадах має відбутися українізація зовнішньої політики як на східному, так і на західному напрямках. На таких загальнонаціональних засадах мають вирішуватися і всі питання, пов'язані з безпекою.

Дарія Фрідман,
Журналіст

СИЛОВА РЕФОРМА: КОЖНОМУ СВОЇ ОБОВ'ЯЗКИ

За роки незалежності Україна набула величезного досвіду в проведенні найрізноманітніших реформ. Усі вони різняться між собою тривалістю, масштабами, спрямованістю і результативністю. На жаль, у реальному житті досвід, зазвичай, є "сином помилок тяжких". Можливо, саме тому не всі перетворення, запроваджені владою, були позитивні й доцільні. Про це передусім свідчить абсолютна неспроможність деяких державних органів ефективно функціонувати в умовах сьогодення.

Чи не першою в поствиборчій Україні почали активно обговорювати необхідність генерального реформування силового сектора. Щодо активних дій у цьому напрямку зазначимо: певні зрушення вже відбулися, та про корінні зміни говорити зарано. І це можна було передбачити, адже реформування силового сектора з огляду на складність та неоднозначність процесу не може бути вирішене поспіхом.

Як ведеться, аби привернути увагу аудиторії, слід вдатися до яскравої і водночас влучної першої фрази, так би мовити "закинути гачок". Якщо перші сказані вами слова не викликають бажання дізнатися, що буде далі, – ви на межі провалу! Першою фразою, яка змусила громадськість з цікавістю стежити за розвитком подій у зазначеній реформі, стала така: силові структури, за рішенням новообраного Президента, очолять суто цивільні особи. Логіка цього рішення цілком зрозуміла. Донедавна силові органи України лишалися ворожими команді нового Президента. Саме вони доклали неабияких зусиль, аби не допустити перемоги "помаранчевих". Зрозуміло, що зі "старими" силовими відомствами "нова" влада не почувалася б у безпеці. Слід, однак, зазначити, що на думку багатьох вітчизняних і закордонних ЗМІ, нинішні силові міністри на своїх посадах – фігури тимчасові. Так, російське видання "Коммерсантъ" припускає, що їм, скоріш за все, доручене кризове керівництво. "Можливо воно триватиме рік – саме таким є імунітет Кабінету Міністрів від вотуму недовіри Верховної Ради. Після завершення періоду активного реформування силові структури, змінені до невпізнання, можна буде передати в руки професіоналів".

З наступною фразою нова влада так само не заборилася. І була вона не менш яскравою та сміливою. 8 лютого президент підписав Указ "Про деякі питання організації діяльності Ради національної безпеки і оборони України" (№208/2005), яким було визначено склад РНБО, функції секретаря її та ін.

Законом "Про Раду національної безпеки і оборони України" (№183/98, ст. 13) для цієї посади було передбачено суто технічні функції: секретар мав готувати пропозиції щодо перспективного і поточного планування діяльності Ради; подавати на розгляд Президента проекти актів про введення в дію рішень; організовувати роботу з підготовки та проведення засідань РНБО; інформувати Президента України і членів РНБО про хід виконання рішень Ради; координувати діяльність робочих та консультативних органів РНБО; за дорученням Президента представляти позицію РНБО у Верховній Раді України, а також у відносинах з органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, з політичними партіями і громадськими організаціями, засобами масової інформації, міжнародними організаціями.

Тепер же секретар РНБО може брати участь у засіданнях Кабінету Міністрів з правом дорадчого голосу, вносити кандидатури на посади в правоохоронних органах, Збройних Силах України, інших воєнізованих формуваннях, а також на посади суддів, членів Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів, призначення яких здійснює Президент. Окрім того, може погоджувати пропозиції щодо кандидатур на посади в органах державної влади, діяльність яких пов'язана з питаннями національної безпеки та оборони України. А це – неабияка кількість посадовців, адже до компетенції РНБО належить визначення стратегічних національних інтересів держави, підходів і напрямів забезпечення національної безпеки та оборони в політичній, соціальній, економічній, воєнній, науковій, екологічній, інформаційній

сферах тощо. Також секретар Ради Національної безпеки матиме вплив на призначення керівників правоохоронних органів Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя.

Таке суттєве розширення повноважень не могли залишити без уваги ЗМІ, опоненти нової влади. Було розгорнуте активне обговорення нових повноважень секретаря РНБО щодо відповідності їх чинному законодавству, несуперечності повноваженням прем'єр-міністра та держсекретаря, а група депутатів верховної Ради, зокрема представники фракції СДПУ(о), "Регіонів України" та позафракційні депутати, звернулися до Конституційного Суду з проханням перевірити законність Указу про РНБО. Адже по суті Указ не відповідає Основному закону, Закону про РНБО – Президент фактично делегував Секретареві свої повноваження.

Сам же Петро Порошенко звернення народних депутатів до Конституційного Суду вважає безпідставним. Він не раз підкреслював, що безпосереднім керівником Ради національної безпеки та оборони України є Президент. За Конституцією, Президент має право призначати на посади керівників правоохоронних та судових органів. А секретар РНБО, відповідно до Указу Президента та затвердженої законодавством процедури, готує йому документи на підпис.

Дискусії ж щодо покладених на секретаря РНБО повноважень Петро Порошенко назвав "черговим невдалим PR-ходом збанкрутілих політиків". Він переконаний, що функції Ради виписані чітко, вони не перетинаються з функціями ані уряду, ані держсекретаріату.

Це не вперше нову владу звинувачують у правовому нігілізмі. Станом на березень нинішнього року Президент підписав 33 укази з позначкою "Оприлюдненню не підлягає", що є незаконним. Про це повідомив заступник правління Української Гельсинської спілки з прав людини Євген Захаров. За його словами, позначками "Оприлюдненню не підлягає" та "Не для друку" користувалась ще колишня влада незважаючи на те, що такі грифи не передбачені законодавством України ("Дзеркало тижня", 2005, 12–18 березня).

На думку фахівців, для того аби реформування силової сфери було якомога ефективнішим, слід навести унормувати функціональні обов'язки по кожному відомству. Наші "силовики" ледь не по всіх напрямках дублюють один одного. Так, економічною злочинністю займаються і міліція, і органи держбезпеки, "вигідними" справами опікується Генпрокуратура, оперативно-розшуковою діяльністю займаються прикордонники тощо. Натомість кожна структура повинна мати свої функціональні обов'язки, повноваження, відповідно до яких її було створено. Останнім часом почали активно обговорювати питання про створення нового спеціального державного органу у сфері протидії корупції та злочинам, пов'язаним з корупційною діяльністю, – Національного бюро розслідувань. Утворена Президентом Робоча група з розробки концепції створення та організації діяльності НБР до 1 квітня поточного року мала внести пропозиції щодо створення зазначеної структури, а також відповідні проекти нормативно-правових актів. Та на даний момент можна говорити лише про підходи до створення НБР.

На думку доктора юридичних наук Миколи Мельника, для створення НБР необхідно вирішити такі фундаментальні юридичні питання: 1) мета діяльності НБР та його завдання; 2) правовий статус цього органу та його працівників; 3) предмет діяльності; 4) підлеглисть, порядок призначення керівника НБР та його заступників; 5) структура НБР, порядок його первісного укомплектування ("Дзеркало тижня", 2005, 9 – 15 квітня).

Однозначної відповіді на ці ключові питання досі немає. Більше того, дехто вважає, що цей орган має зосередитися виключно на досудовому слідстві. Так, на думку Олександра Турчинова НБР має бути незалежним слідчим органом, який опікуватиметься досудовим слідством та, за потреби, утворюватиме оперативно-розшукові групи для забезпечення своєї діяльності. Та якщо ми почнемо "навантажувати" Національне бюро оперативно-розшуковими та спеціальними повноваженнями, то отримаємо ще одного бюрократичного "монстра", конкуруючого з уже діючими службами ("Київський телеграф", 2005, 18 –24 березня).

Суттєво різняться і підходи до порядку первісної комплектації Бюро, його структури, чисельності працівників.

Віктор Король, член Робочої групи з підготовки пропозицій щодо створення НБР та водночас один з тих, хто має шанс очолити новостворене відомство, пропонує варіант

створення НБР на базі підрозділів з боротьби з організованою злочинністю та корупцією МВС – УБОЗ. “В основу буде покладений штатний розклад УБОЗ, схема, “скелет” тощо. На його матеріально-технічній базі, спираючись на чинне законодавство, ми і створимо нові підрозділи. Крім УБОЗ, зарплату за боротьбу з організованою злочинністю та корупцією отримують у нас підрозділ “К” СБУ та підрозділ податкової служби. На цій основі і буде створене НБР”. Рівень майбутніх “клієнтів” НБР, за словами Короля, – це чиновники 1-3 категорій та прирівнені до них співробітники правоохоронних органів (незалежно від звання), судді, депутати всіх рівнів.

Що стосується кількісного складу НБР, то в Робочій групі не виключають, що штат Бюро може дорівнювати 3-5 тисячам.

Противники створення НБР наголошують на тому, що нам нав’язують американську модель організації. Адже ідея НБР фактично повторює ідею ФБР США. Натомість, беручи до уваги необхідність включення України до європейського правового правоохоронного простору, нам слід орієнтуватися на кращі європейські зразки.

Говорячи про реформування силового сектора, не можна залишити поза увагою Службу безпеки України. І хоча, за словами голови відомства Олександра Турчинова, про серйозну трансформацію не йдеться, проте певне коригування є необхідним. “Архітектура майбутніх змін ще невиразна. Якщо йдеться про орган, який відіграє надзвичайно важливу роль у гарантуванні безпеки країни, слід уникати поспішних рішень” (“Дзеркало тижня”, 2005, 19 лютого). СБУ має повернутися у правове поле, навчитися працювати в рамках законодавства. Досі спецслужба часто-густо вдавалася в роботі до методів, що не відповідали чинному законодавству країни, зловживала своїми повноваженнями (передусім мається на увазі довільне прослуховування, придушення економічних конкурентів). Тому на даному етапі головне – аби СБУ функціонувала виключно в рамках законодавства та діючої Конституції. Щодо кадрового питання, то Олександр Турчинов запевняє в тому, що масової “чистки” не буде. “І тоді, і сьогодні були фахівці та аморальні люди, що користувалися службовим становищем для кар’єрного росту або власного збагачення... Але хочу підкреслити, що незважаючи на тяжку спадковість поняття офіцерської честі, елітарності служби, які вціліли з минулих часів, – це, безперечно, позитив. На такому фундаменті можна будувати реальну, міцну спецслужбу європейського рівня”.

Надзвичайно активними виглядають дії Міністра внутрішніх справ Юрія Луценка, спрямовані на вдосконалення роботи підлеглого йому відомства.

Вже протягом першого півріччя Луценко має намір подати до Верховної Ради законопроект про зміни до Закону “Про міліцію”. В інтерв’ю телеканалу “1+1” він повідомив про існування кількох варіантів реформування МВС. Один з них пропонує залишити МВС виключно міліційні функції. Техогляд транспорту та його реєстрацію передати Міністерству транспорту, паспортну і міграційну служби – Міністерству юстиції. Тоді, на думку Луценка, перший заступник міністра відповідатиме лише за міліційні підрозділи – слідство та громадську безпеку. Другий заступник керуватиме внутрішніми військами, переіменованими на Гвардію МВС, яка виконувала б функції, в інших країнах здійснювані жандармерією. Ще один заступник відповідав би за стан речей у паспортній службі, освіті, охороні здоров’я та матеріальних ресурсах. У цьому підрозділі МВС, вважає міністр, мають працювати цивільні фахівці, які становили б третину загальної чисельності міліції.

Не є секретом, що міліційне відомство обтяжене безліччю спецпідрозділів з малозрозумілими функціями та колосальними бюджетами. Кошти, витрачені на утримання “Беркуту”, “Соколу”, “Кобри”, “Титану” та інших міліційних загонів особливого призначення, у багато разів перевищують бюджетні відрахування, що спрямовувалися на фінансування тієї ж СБУ. Така диспропорція не повинна бути.

Чи не найважче в умовах реформування доводиться Збройним Силам. З огляду на те, що наше керівництво прагне інтегрувати Україну в НАТО, відрахування на потреби вітчизняної оборони мають становити не менше двох відсотків ВВП (одна з основних вимог Альянсу). Міністр оборони України Анатолій Гриценко в одному зі своїх інтерв’ю (“Дзеркало тижня”, 2005, 19–25 березня) зазначив, що зазвичай цифри ці варіювалися від 1,3 до 1,6 відсотка, хоча відповідно до українського законодавства на потреби оборони має виділятися не менше

трьох відсотків ВВП. Порівняно з минулим роком зменшилися не лише зазначені показники, а й відсоток військового бюджету від загальнодержавного. Бюджетні пропозиції, подані до парламенту попереднім урядом, виходили з мінімально необхідних нормативних потреб, та навіть їх було задоволено лише на 73%. За такої практики про оновлення та подальший розвиток армії говорити не доводиться. Нинішнє керівництво шукає всі можливі шляхи для вирішення проблем, передусім фінансових. Зокрема порушене питання про створення "законних і цілком прозорих" схем реалізації надлишкового майна Збройних Сил. МО – відомство надзвичайно багате на ресурси (підприємства, надлишкове майно, техніка). Логічно було б використовувати цей ресурс для потреб розвитку Збройних Сил. Досі цю можливість використовували обмежено, часто з порушенням законодавства, без урахування інтересів ЗС. Тож тут, за словами Анатолія Гриценка, потрібні нові рішення. Лише підконтрольні урядові, міністерствам економіки та фінансів прозорі схеми реалізації надлишкового майна як в Україні, так і поза її кордонами, без численних посередників, дадуть змогу суттєво поповнити спецфонд, передбачений у бюджеті Міноборони, і спрямувати ці гроші на поліпшення бойової підготовки, відновлення техніки, вирішення соціальних питань.

Ще одне складне питання, що стоїть перед Міністерством Оборони, – це перехід до 2010 року на контрактний принцип формування ЗС (саме таке завдання ставив Ющенко у своїй передвиборній програмі). Аби прискорити перехід на контрактну основу, слід вирішити такі проблеми: підвищити рівень грошового забезпечення, удосконалити систему надання службового житла, на належному рівні організувати бойову підготовку і, зрештою, викликати інтерес до військової служби. Так, якщо раніше планувалося щороку збільшувати відсоток контрактників, то сьогодні основні зусилля спрямовані на вирішення зазначених проблем, що, своєю чергою, заохочуватиме призовників до служби в лавах Збройних Сил.

Сказати точно, якою буде чисельність ЗС до 2010 року, досить складно. За попередніми прогнозами, вона з 285 тис. (чисельність Збройних Сил сьогодні) зменшиться до 100 тис. Але якщо донедавна керівництво йшло шляхом скорочення бойових частин, то сьогодні назріла потреба дещо скоротити тил. Результатом попередньої кадрової політики стало неприпустиме для нормальних армій співвідношення між бойовими частинами і частинами забезпечення. Причина в тому, що система тилового і технічного забезпечення досі не реформувалася. МО утримує величезну кількість баз, арсеналів, військових містечок замість того, щоб організувати, принаймні, належний рівень сервісу (система забезпечення продовольчими товарами у нас зразка 30-х років минулого століття!), який в арміях розвинених країн давно став справою приватного бізнесу. В найближчому майбутньому заплановано створити прозору схему тендерів на надання таких послуг. Це буде поштовхом для започаткування нового виду бізнесу – забезпечення Збройних Сил, з розвитком якого відпаде необхідність утримувати таке величезне за розмірами тилове забезпечення.

Урахування всіх зазначених моментів при реформуванні визначеного силового відомства дасть змогу Міністерству Оборони забезпечувати якісну підготовку Збройних Сил та бути готовим виконувати ті завдання, які ставить перед ним вище політичне керівництво держави.

Сьогодні разом із суспільством оновлюються, роблячи висновки з помилок минулого, силові органи. І це характерно не лише для України. Уряди більшості країн світу шукають шляхів удосконалення силових структур. Поступово нова влада починає втілювати в життя свої заяви щодо нагальної потреби реформувати силовий сектор. Та визначаючи першорядні та завдання реформи, вона чомусь випускає з обговорення поняття безпеки як мети діяльності всіх силових органів. Натомість говорять про те, що реформуємося, бо йдемо в Європу, бо хочемо до НАТО, бо слід відповідати демократичним нормам тощо. Все це, звичайно, важливо, але в жодному разі не можна забувати, що силові структури створені для одного – гарантування національної безпеки в найширшому її розумінні, від безпеки держави до безпеки індивіда.

КАЛЕЙДОСКОП

Російські науковці розробили заходи щодо уникнення аварій на північному заході країни, де накопичилось багато радіоактивних відходів

ІТАР-ТАРС, 13 травня 2005 року

Російські науковці розробили заходи щодо уникнення аварій на північному заході країни, де накопичилося багато радіоактивних відходів. "Головна загроза здоров'ю людини і довкіллю від ядерних матеріалів у Мурманській та Архангельській областях зумовлена можливістю аварійного викиду радіоактивності", - йдеться у проекті звіту зі Стратегічної екологічної оцінки Стратегічного Майстер-плану, підготовленого Міжнародним центром з екологічної безпеки. Проведення оцінки з російської сторони курирує Росатом, повідомили в російському атомному відомстві.

"Найбільше ядерних матеріалів накопичилось на колишній береговій технічній базі на Губі Андреева, а на відкритому майданчику у Гремисі 800 збірок атомних підводних човнів першого покоління знаходяться в контейнерах або чохлах, більшість з яких сильно пошкоджена", - зазначається в документі. "Радіаційний фон поблизу старих сховищ відпрацьованого ядерного палива на Губі Андреева і в Гремисі в багато разів перевищує природний. Тому необхідно запровадити контрольований допуск сюди з метою запобігання переопроміненню персоналу", - підкреслюється в проекті.

Як зазначено в документі, "Росія збудувала понад 450 військово-морських ядерних реакторів. Загальна потужність їх дорівнює потужності всіх російських АЕС. Дві третини їх знаходиться на північному заході країни, що становить 20% загальної кількості ядерних реакторів у світі". Всього було збудовано 248 атомних субмарин, 5 військових кораблів з ядерними енергоустановками, 8 атомних криголамів та один транспортний корабель. "Станом на січень минулого року на північному заході Росії було 127 суден з ядерними енергоустановками". Розроблений провідними російськими вченими-ядерниками Майстер-план містить пропозиції щодо утилізації виведених з експлуатації атомних кораблів, як підводних, так і надводних, а також екологічної реабілітації берегових об'єктів. Також запропоновано перелік пріоритетних заходів для усунення або зменшення ризиків виникнення аварій, особливо радіаційних.

Автори проекту документа мають намір обговорити його на зустрічах з громадськістю, які відбудуться в червні в Северодвінську і Москві. Проект екологічної оцінки був розроблений для Європейського банку реконструкції і розвитку, який є розпорядником коштів, наданих європейськими країнами-донорами.

На російських АЕС накопичено надмірну кількість відпрацьованого ядерного палива, зменшується кількість порушень умов нормальної експлуатації станції

На прес-конференції, яка відбулася в березні цього року, виконуючий обов'язки керівника Федеральної служби з екологічного, технологічного та атомного нагляду Андрій Малишев повідомив, що з точки зору експлуатації атомних станцій Росія входить у трійку кращих у світі, так само і експлуатація атомних станцій здійснюється належним чином. Єдине, за його словами, що викликає занепокоєння, - це накопичення відпрацьованого ядерного палива і радіоактивних відходів на майданчиках окремих атомних станцій. А відтак можлива ситуація, коли вільний об'єм басейнів витримки буде меншим, ніж цього потребує одночасне вивантаження активної зони. У 2004 році було видано ліцензію на будівництво сухого сховища для відпрацьованого ядерного палива на гірничо-хімічному комбінаті, проте будівництво поки що не розгорнуте відповідно до графіка. "Якщо ми будемо такими темпами вирішувати це питання, то вже 2007 року на ряді блоків можливі проблеми з експлуатацією їх у зв'язку з

необхідністю дотримання встановлених нормативів," - зауважує керівник російського відомства.

У Росії 2004 року було зафіксовано збільшення числа технологічних порушень у роботі дослідницьких ядерних установок (з 26 в 2003 році до 31 у 2004), ядерних енергетичних установок суден (з 21 у 2003 році до 22 у 2004), об'єктів ядерного паливного циклу (з 21 в 2003 році до 26 у 2004), радіаційно небезпечних об'єктів (з 30 у 2003 році до 39 у 2004). Водночас, зазначив Малишев, у 2004 році спостерігалось зменшення числа порушень в роботі енергоблоків атомних станцій – з 51 у 2003 році до 46 у 2004, не було зафіксовано порушень умов безпечної експлуатації, всі порушення в роботі атомних станцій класифіковані за міжнародною шкалою INES нульовим рівнем.

Як розповів Малишев, радіаційна обстановка на території Росії в 2004 році залишалася стабільною, вміст радіонуклідів антропогенного походження в атмосферному повітрі, на суші, в ґрунтах зберігався на рівні 2003 року. Якщо припустима частота виникнення аварійної ситуації з розплавленням активної зони на атомній станції дорівнює до 10^{-5} на рік, то в Росії сьогодні всі глибоко модернізовані енергоблоки першого покоління мають частоту близько 10^{-5} .

За повідомленням МК-Новини.

Литва може не закрити Ігналінську АЕС до 2010 року

«Закрити станцію, - заявив Альгідас Бразаускас, прем'єр-міністр Литви, на засіданні Сейму республіки, - можна лише в разі, якщо до того часу Литва приєднається до енергосистеми Західної Європи». Реально здійснити зупинку другого ядерного блока ІАЕС, зазначив прем'єр, «можна буде лише після введення в дію електромоста потужністю 1000 МВт з Литви до Польщі з виходом на енергосистему ЄС». Проте доки, за словами Бразаускаса, Польща не виказує необхідної заінтересованості в цьому.

В активній стадії, зазначив прем'єр, знаходиться другий проект – з'єднання енергосистем Литви і Швеції прокладанням по дну Балтійського моря підводного кабелю потужністю 700 МВт/год. Закриття Ігналінської АЕС, яка виробляє близько 80 відсотків електроенергії Литви, може викликати енергетичний голод у країні. Вступаючи в ЄС, Вільнюс зобов'язався закрити ІАЕС «як таку, що не відповідає європейським стандартам», за умови, якщо ЄС компенсує більшу частину витрат, пов'язаних з її зупинкою. 31 грудня 2004 року Литва закрила перший енергоблок станції, а другий має бути зупинений до кінця 2009. На майданчику станції розміщено два ядерних реактори РБМК «чорнобильського» типу.

За інформацією веб-сайту Ігналінської АЕС <http://www.iae.lt/>

Матеріали рубрики підготовлені О.Кошарної

